

**FAKULTET
ZA MEDITERANSKE POSLOVNE STUDIJE
TIVAT**

Milan Ilić

**UTICAJ VIZANTIJSKOG CARSTVA NA KULTURU
MEDITERANA**

SPECIJALISTIČKI RAD

Tivat, 2015

**FAKULTET
ZA MEDITERANSKE POSLOVNE STUDIJE
TIVAT**

**UTICAJ VIZANTIJSKOG CARSTVA NA KULTURU
MEDITERANA**

SPECIJALISTIČKI RAD

Predmet: Kultura mediterana
Mentor: Prof.dr Stevo Nikić

Student: Milan Ilić
Smjer: Nautički turizam i upravljanje marinama
Broj indeksa: S14/14

Tivat, 2015.

SADRŽAJ :

UVOD	4
1. IME VIZANTIJE	5
2. ISTORIJA VIZANTIJSKOG CARSTVA	7
2.1 Rana vizantijska epoha	8
2.2 Srednja vizantijska epoha	9
2.3 Vrhunac Vizantije (zlatno doba Vizantijskog carstva)	11
3. DRUŠTVENO - EKONOMSKA STRUKTURA VIZANTIJSKOG CARSTVA	13
3.1 Državna struktura	13
3.1.1 Car i carska vlast	13
3.1.2. Senat (sinklit)	14
3.1.3 Konzistorija	14
4. USTROJSTVO CARSTVA I VLADVINA ZAKONA	15
5. VIZANTIJSKA MATEMATIKA	24
6. VIZANTIJSKA KNJIŽEVNOST	29
6.1 Istorioografija	30
6.2 Hronografija	32
6.3 Hagiografija	34
6.4 Poezija	35
6.5 Epigram	36
6.6 Panegirik	38
6.7 Satira	38
6.8 Prosjačka pesma	39
7. VIZANTIJSKA ARHITEKTURA	40
7.1 Rana vizantijska arhitektura	40
7.2 Kasno-vizantska arhitektura	41
8. VIZANTIJSKA UMJETNOST	43
9. KULTURA CRNE GORE KROZ VIJEKOVE I UTICAJ VIZANTIJE NA SLIKARSTVO I ARHITEKTURU	45
ZAKLJUČAK	48
Prilog : Popis slika, tabela	49
LITERATURA	50

UVOD

Vizantijsko carstvo je pojam koji opisuje prostor grčkog govornog područja rimskog carstva u srednjem vijeku. Sjedište Vizantije se vezuje za Konstantinopolj. U smislu svoje posebnosti termin Vizantijsko carstvo se odnosi na vjekove koji su obilježili pad Zapadnog Rimskog carstva, a osim njega koristi se i izraz Istočno Rimsko carstvo. Međutim, ne postoji usaglašenost oko vremenskog perioda kada počinje vizantijska epoha. Neki smatraju da se njen početak vezuje za period Dioklecijana, u okviru koje su sprovedene značajne administrativne reforme, vršeći podjelu na istočni dio (pars Orientis), i zapadni dio (pars Occidentis): Drugi smatraju da je početak Vizantijske epohe vezan za period vladavine Teodosija I, i pobjede hrišćanstva nad rimskom paganskom religijom, ili poslije njegove smrti 395. godine, sa podjelom vizantijske imperije na istočni i zapadni dio.

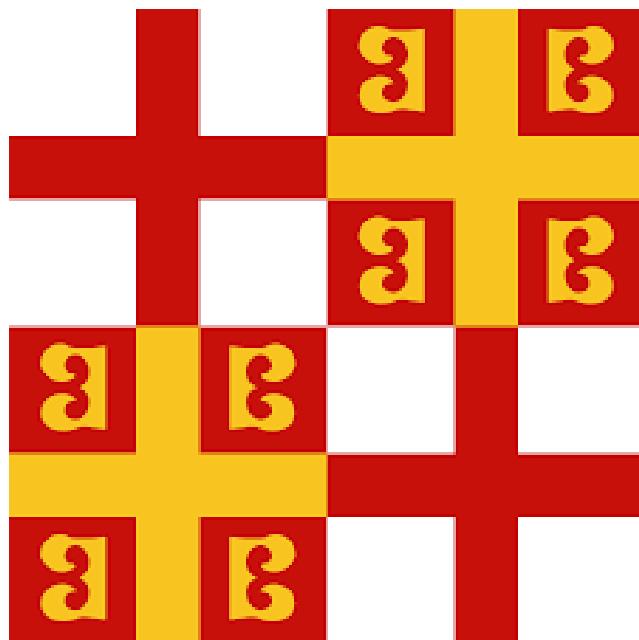
Međutim, postoje neka razmišljanja da Vizantijski period počinje 476 godine, kada je poslednji car, Romul Avgustul, bio primoran da se odrekne carstva, pritom ostavljujući vladaru Istočnog carstva cjelokupnu carsku vlast. Krajem trećeg vijeka centar ekonomsko – političkog života preseljen je u bogate provincije Istočnog dijela Sredozemlja. Car Konstantin Veliki preneo je svoje sjedište iz Rima na obale Bosfora u Vizant, gdje se razvija prestonica Konstantinopolj (Carograd). Prema tome, promjene su bile postepene, kada je 330. godine, Konsantin I, inaugurisao svoju rezidenciju, koja je sredinom četvrtog vijeka prerasla u prestonicu Carstva, sam proces helenizacije i hristijanizacije je već bio u poodmakloj fazi. Regije koje su bile obuhvaćene pod Vizantijskom imperijom su : Balkansko poluostrvo, Mala Azija, Apeninsko poluostrvo, Sredozemno more, Bliski Istok, Kavkaz, Krim, Sjeverna Afrika.

1. IME VIZANTIJE

Termin „Vizantijsko carstvo“ je moderan naziv i bio bi stran njegovim savremenicima. Domaći, vizantijski, naziv je bio *Ρωμαία Romanija ili Βασιλεία Ρωμαίων Vasilia Romeon*, što predstavlja direktni prevod latinskog naziva za Rimsko carstvo, Imperium Romanorum, a svi postojeći izvori govore o tzv. Vizantijcima kao „Romejima“, dakle zemlji koja je nasljednik Rimskog carstva i njenim podanicima.¹

Sam naziv prvi put se koristi 1557. godine. Od strane njemačkog istoričara Heronima Volfa u njegovom djelu „Corpus Historiae Byzantinae“. Potiče od starog grčkog naziva Vizantion, grčke kolonije na Bosforu, na čijem je mjestu kasnije podignuta prestonica Istočnog carstva, Konstantinopolj. Prema predanju, grad su osnovali grčki kolonisti, koje je predvodio Vizant i po njemu je i naselje dobilo ime Vizantion. Zbog povoljnog geografskog položaja Vizantion je brzo postao važan primorski i trgovački grad, ali pak u antičkom periodu nije zauzeo neku značajniju ulogu. Sam termin je skovan zbog konkurenциje. Sveti rimski carstvo je u svom nazivu imalo rimsko ime, pa su Wolf i kasnija nekritička istoriografija svesrdno prihvatile neistorijsko ime iz kojeg se ne vidi da su "Vizantijci" sebe zvali Romejima a svoje carstvo rimskim, romejskim imenom.²

Slika br 1: Zastava Palaeologusa

Izvor: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Flag_of_PalaeologusEmperor.svg(datum konekcije 11.11.2015 u 15 : 35)

¹ https://sr.wikipedia.org/sr/Византијско_царство(datum konekcije 11.11.2015 u 15 : 35)

² Ibidem.

Zatim su došli Rimljani, i rimski car Septimije Sever (193. – 211. godine.), je dao da se proširi ovaj grad. Godine 324. Konstantin postaje jedini vladar Rimskog carstva. U to vrijeme carstvo je zahvatila kriza. Rim, stara prestonica i „glava vaseljene“, već jedan vijek bio je napušten kao rezidencija rimskega careva. Konstantin je rezidirao prvo u Trieru ili Treverorum u današnjoj zapadnoj Nemačkoj, pa zatim u Mediolanumu, današnjem Milatu, u Sjevernoj Italiji. Ipak, Konstantin je uvideo potrebu jedne stalne prestonice za Rimsko carstvo iz koje bi bilo moguće lakše nadgledati ugrožene granice na Dunavu i Eufratu.³

Godine 330. Vizantion je inaugurisan i nazvan Novim ili Drugim Rimom, ali je nedugo zatim preovladao naziv Konstantinopolj (Konstantinov grad). Posle podjele jedinstvenog Rimskog carstva 395. godine, i nestanka Zapadnorimskog carstva 476. godine, jedino carstvo je postojalo na Istoku sa sjedištem u Konstantinopolju. Njeni carevi ne samo što su bili rimski carevi, nego i od „Boga pomazani“ prvi i vrhovni vladari svim narodima, najpre hrišćanima. Za razliku od zapada, na istoku je dominirala grčka i ostale istočne kulture, i sa gubitkom zapada postepeno je nestao i uticaj rimske i latinske kulture, tako da je do 7. vijeka u istočnom Rimskom carstvu konačno preovladao grčki jezik i helenistička kultura. Ovaj vijek mnogi današnji istoričari obično smatraju početkom klasične Vizantije, to jest Vizantijskog carstva, kao srednjovjekovne države.⁴

Sve do svog kraja 1453. godine, Vizantija je sebe smatrala Rimskim carstvom, i svoju zemlju i državu nazivala Romejsko carstvo (Romanija). Vizantinci su sebe nazivali Romejima (Rimljanim), tek posle ovoga dolazile su nacionalne kategorije kao npr. biti Grk, Jermenin, Srbin (mada su Grci bili glavni faktor). Dan danas u djelovima Grčke postoji izraz Romaoi, što označava domaćeg čovjeka, zemljaka. Kada su Turci Seldžuci krajem 11. i 12. vijeka osvojili glavni dio vizantijske Male Azije - današnje Turske, bili su prozvani kao „Rum-Seldžuk“, rimskim Seldžucima. Srpski car, Stefan Dušan, bio je car i samodržac Srba i Romanije, ne car Srba i Grka, kako se to danas često opisuje. Vladar Grcima, Dušan je bio kao čestnik grčkih strana, grčkih zemalja, kralj Grka itd. sve dok se nije proglašio carem Srbije i Romenije 1346. godine. Osmanski sultani na početku njihove vladavine znali su se predstavljati kao islamski gospodari Ruma, tj. Rima.⁵

³ Ibidem.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem.

2. ISTORIJA VIZANTIJSKOG CARSTVA

Padom Rima (476. godine), prestala je da postoji zapadna polovina Rimskog carstva, dok je istočna polovina nastavila da traje kao Vizantijsko carstvo, s Konstantinopoljem kao glavnim gradom. Istočna carevina se od zapadne razlikovala po mnogim svojstvima: kao nasljednik civilizacije helenističke ere, bilo je razvijenije i urbanizovanije. Njegov najveći car, Justinijan I, ponovo je osvojio neke djelove zapadne Evrope, sagradio Svetu Sofiju, i dao osnovnu kodifikaciju rimskog prava. Posle njegove smrti carstvo je oslabilo. Dugotrajna rasprava oko ikonoborstva unutar istočne crkve pripremila je teren za raskid sa rimskom crkvom (1054. godine).⁶

Tokom ovog sukoba, Arapi i Turci Seldžuci učvrstili su vlast na tom području. Krajem 11. vijeka, Aleksije I Komnin potražio je pomoć od Venecije i pape, ovi saveznici pretvorili su potonje krstaške ratove u pljačkaške pohode. U četvrom krstaškom ratu Venecijanci su osvojili Konstantinopolj i ustoličili niz latinskih careva Pad Carigrada (1204. godine). Kada su ga vizantijski prognanici povratili (1261. godine), carstvo je bilo jedva nešto veće od grada-države. U 14. vijeku počeli su da nadiru osmanski Turci, dugotrajna opsada Konstantinopolja završila se (1453. godine), kada je poslednji car Konstantin Dragaš poginuo na gradskim zidinama, oblast potpala pod osmansku vlast.⁷

Slika br 2: Izgled Konstantinopolja

Izvor: <http://abc.amarilisonline.com/prica-o-cirilu-i-metodiju-vizantiji-i-srbiji-u-slikama-deo-i/byzanz-ausstellung-konstantinopel-aus-der-vogelperspektive-7032/> (datum konekcije 11.11.2015 u 15 : 38)

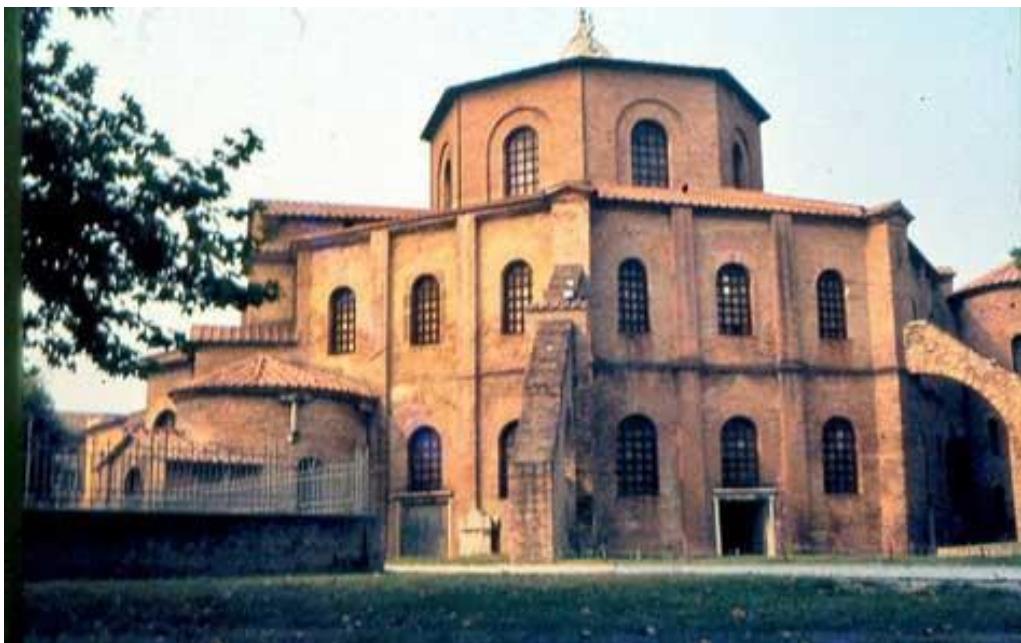
⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem.

2.1 Rana vizantijska epoha

Osnove Vizantijskog carstva činile su rimske pravne i državno uređenje, grčki jezik i kultura, i hrišćanska vjera i etika. Značajni faktori sile i uticaja u državi postaje crkva, od koje vizantijski carevi dobijaju od 479. godine carsku krunu. Zbog sporova u antilatinskim pitanjima (hristologija / odnos božanskog i ljudskog u Hristu) carstvo slabije. Raspad se završava 431. godine. Drugim vaseljenskim saborom u Efesu, učenje antiohskog episkopa Nestorija se odbacuje, naglasak ljudske prirode Hrista, a učenje Kirila, aleksandrijskog episkopa, priznaje. Četvrti vaseljenski sabor u Halkedonu 451. godine, monofizitsko učenje (koje kaže da se Hristova ljudska priroda rastopila u njegovoj božanskoj prirodi, te je Hristos samo Bog) osuđuje se kao jeres, od pape Lava prvog. Blaženi Avgustin je formulisao učenje o dvojnoj prirodi Hristove (duae natura, una persona - dvije prirode, jedna ličnost, Hristos je Bogočovjek) kao obavezno priznato. Uticaj Germana (i moguće Slovaca) na dvoru u prvoj polovini petog vijeka se uklanja, uz pomoć maloazijskog plemena Isavrijanaca. Ovi smjenjuju Germane koji polaze prema Zapadu (kao npr. Goti). 476. godine germanski vođa Odoakar se priznaje kao rimski patricius (prvak, namesnik) u Italiji. Odoakar je svrgnuo zadnjeg zapadno-rimskog cara Romula Avgustula. Njega pobjeđuju Ostrogoti (istočni Goti), koji će da stvore svoje carstvo u Italiji sve do zapadnog Balkana.⁸

Slika br 3: Crkva San Vitale

Izvor: <http://www.geometriefluide.com/foto/PIC123O.jpg>(datum konekcije 11.11.2015 u 16 : 00)

⁸ Ibidem.

Zapadni Goti (Vizigoti) osvajaju teritorije današnje Španije, Franci glavni deo današnje Francuske i zapadnu Njemačku, Burgundi u jugoistočnoj Francuskoj i Švajcarskoj, Vandali u sjevernoj Africi, Britaniju napadaju i naseljavaju germanska plemena, najpre Angli i Sasi.⁹

527. – 565. godine - Justinian, oženjen Teodorom, završava rat sa Persijancima vječnim mirom, da bi mogao da povede rat za ponovno zauzimanje teritorija nekadašnjeg Zapadnog rimskog carstva, dobija sjevernu Afriku 535. godine, Italiju i zapadni Balkan 533., južnu Španiju 554. godine, sa vojvodama Velizarom i Narzesom. Zbog ekonomske i finansijske preopterećenosti izbijaju narodne bune (posebno pristalica Monofizita), posle suzbijanja tzv. „Pobune Nika“ (532. godine, po lozinci ustanika „Nika“ – na grčkom „pobjeđuj“), carev autokratski položaj je učvršćen. Justinian se takođe miješa i u crkvene poslove kao „episkop izvan Crkve“ (Caesaropapismus - cezaropapizam).

528. – 535. godine - kodifikacija rimskog prava (corpus iuris civilis), institucije digesti i pandekti (udžbenici, spisi antičkih pravnika), "Codex Iustinianus" (zbirka carevih ustava - konstitucije), novele (poslije 534. godine, od Justiniana izdati ustavi). Danas svijetu najpoznatije što je car Justinian ostavio, jeste crkva Sv. Sofije (Hagija Sofija) u 'današnjem' Carigradu (Istanbulu). 568. godine, Italiju osvajaju Langobardi. Jedino Rim, Ravena, Venecija, Napulj i druga mjesta, kao i Sicilija ostaju u Vizantiji.

582. – 602. godine - Mavrikije (Mavrikios) osniva, poslije upada Avara i Slovena na Balkan, tzv. egzarhate (namjesništva) za stabilizovanje carstva. U Raveni (italijanski) i Kartagini (sjeverna Afrika), Egzarh ima vojnu i civilnu vlast, zbog čega njegov autoritet raste. 591. godine, Mavrikije osvaja Jermeniju.

2.2 Srednja vizantijska epoha

Tematsko uređenje uzdiže vojnu snagu Vizantije. Vojska se sastavlja od vojnih jedinica iz „tema“ i gradskih gardi u Carigradu (tzv. tagmata), a ratna mornarica iz primorskih tema i carske flote kod Carigrada. Dolazi do podjele državne uprave na logotetije (ministarstva) pod logotetima, glavni logotet jeste dromos, vođa državne politike (kao danas npr. premijer). Proces feudalizacije kroz stvaranje jedne tematske aristokratije i porast manastirskih poseda prave od slobodnih seljaka i stratiota kmetove velikim posednicima. Vizantija mora ponovo da uzima u vojnu službu najamnike. Kontrola nad većim gradovima ostaje u čvrstoj ruci centralne vlasti, kroz zanatske zadruge i organizacije. Sukobi i borbe za prevlast između službenički (dvorske) aristokratije prestonice i vojne aristokratije u provincijama.¹⁰ U daljem dijelu je opisana srednja vizantijska epoha kroz godine :¹¹

610. – 641. godine. Iraklije (titula : vasilevs - vazileos, antičko-grčki naziv za kralja - umjesto imperatora). Grčki postaje zvanični jezik. Sa tematskim uređenjem Iraklije nastavlja djelo cara Mavrikija. Podjela carstva na vojno-administrativne jedinice pod jednim strategom,

⁹ Ibidem.

¹⁰ <http://www.arheo-amateri.rs/2012/03/istocno-rimsko-carstvo-vizantijsko-carstvo/> (datum konekcije 11.11.2015 u 16:30)

¹¹ <http://www.vojvodinacafe.rs/showthread.php/11671-Vizantija> (datum konekcije 11.11.2015 u 16 : 30)

koji posjeduje vojnu i civilnu vlast nad provincijom. Kolonizacijom vojnika stvaraju se vojnici-zemljoposjednici (stratioti), svaki stratiot je vojnik, on dobija posjed sa pravom da ga daje u nasljeđstvo. Iz sredstava sa posjeda je trebalo dobijati sredstva za život i vojnu opremu. 626. godine, su u isto vrijeme napadi Avara i Slovaca sa jedne, a Persijanaca sa druge strane na Vizantiju. 628. godine je pobjeda nad Persijancima koji su prije toga Vizantiji oteli Egipat, Siriju, Palestinu, Jerusalim i Jermeniju. Slijedi slom Persijskog carstva, i početak arabljanskog osvajanja Persije i cijelog Irana. Zbog stalnih arapskih napada na istočne granice carstva, Balkansko poluostrvo prepušta se Slovenima, za vrijeme cara Konstanca II. Pogonatos (641. – 668. godine), priznaju vrhovnu vlast Vizantije. U to vrijeme i Srbi i Hrvati „zvanično“ (odnosno najkasnije) dolaze u svoju današnju domovinu. Odvijaju se Arapski napadi (674. – 678., 717. -718. godine) na sam Konstantinopolj, koji Sloveni počinju da nazivaju Carigrad.

717. - 802. godine *Sirijska dinastija.* Zbog uticaja judaizma i islama, dolazi do Ikonoborstva – odbacivanja ikona čije je poštovanje u Vizantiji kao i kod ostalih pravoslavaca jako rasprostranjeno. Na vlast je došao Lav koji je zabranio poštovanje ikona i započinje njihovo uništavanje. Suprotno ikonoborcima stoje Ikonoduli. Najveći borac za ikone i teološko opravdanje ikona dolazi od Sv. Jovana Damaskina, monaha i teologa u manastiru Sv. Save - Mar Saba - kod Jerusalima.

740. godine. Je pobjeda nad Arapima kod Akroinona. Slijede vojni uspjesi cara Konstantina petog, arabljani više nijesu opasnost za opstanak Vizantije. Ratovi Vizantinaca i Arabljana postaju pogranični ratovi. Arapska ekspanzija ide prema zapadu, osvajanje vizantijske Sjeverne Afrike i Španije zapadnih Gota. 751. godine, pada Ravena i to je slom poslednje vizantijske vlasti u Italiji, tako da Vizantiji preostaje samo Južna Italija. 800. godine, franački kralj Karlo Veliki krunisan je od pape Lava III u Rimu kao rimski car, te dolazi do spoja rimske crkve sa zapadom koji je započeo još papa Stefan II.

752. – 757. godine. Vlada franači kralj Pipin. Rim napušta Vizantiju i okreće se prema zapadnim narodima. 812. godine Mihail I priznaje Karlu carsku titulu, kao zapadno-rimskom vladaru.

820. – 867. godine. Vlada Amorejska (frigijska - Frigija, stara antička zemlja u Zapadnoj Maloj Aziji – Turskoj), dinastija, pa usleđuje arapsko osvajanje ostrva Krita. Poslije kraja Ikonoboraca i pobjede Ikonodula (843. godine), dolazi do novog procvata Vizantije pod Mihailom III.

842 - 867 godine. Car je Mihail III. Dolazi do propovjedanja hrišćanske vjere i misioniranje među slovenskim narodima, 'slovenski apostoli' Sv. Ćirilo i Metodije idu u Moravsku. Krštava se bugarski kagan Boris (865. godine), a Srbi primaju hrišćansku vjeru, u to vrejjime (oko 850. godine) srpski veliki župan Vlastimir odbija da prizna državnu prevlast Vizantije, i stvara prvu nezavisnu srpsku državu. 863. godine je vizantijska pobjeda nad arapskim emirom od Melitene i to označava početak ofanzivne politike Vizantije na istoku. 867. godine, dešava se prvi veći raskol među istočnom i zapadnom Crkvom u tzv. maloj šizmi, za vrijeme carigradskog patrijarha Fotija.

2.3 Vrhunac Vizantije (zlatno doba Vizantijskog carstva)

Vrhunac carske svevlasti (apsolutizma), car je izabranik Božiji, a vlada totalna birokratizacija državnog aparata (imalo je svoju lošu stranu, jer se ovo vrijeme opisuje i kao vrijeme kada vojnik nije htio biti vojnik, nego je htio da bude službenik). Obnova vizantijske vlasti u Južnoj Italiji dešava se sa dobijanjem Beneventa (873 godine) i Barija (876 godine). Ali, i vizantijski glavni neprijatelji tog vremena, Arapi (pored Bugara na Balkanu), imaju uspjeha, osvajanje Sicilije (902 godine), pljačkanje Soluna (904 godine). Vrhunac zlatnog doba Vizantije možemo pogledati prema hronološkom redoslijedu godina:¹²

876. – 1056. godine. Vlada makedonska dinastija, za mnoge najznačajnija i „najvizantijska“ dinastija. Sa carevima Vasilije I i Lavom IV dolazi do obnove rimskog prava.

907. godine. Ruski napad na Vizantiju je odbijen. Rusi su bili pozvani u pomoć protiv Bugara i njihovog cara Simeona (893. – 927. godine), koji je bezuspješno pokušavao da osvoji Vizantiju, odnosno Carigrad, ali su se Rusi predomisli, pa su napali samu Vizantiju. Carevi Roman I i Lakapen (920. – 944. godine) pobjeđuju i Ruse (941. godine) i Arape (943. godine). U to vrijeme, bugarski car Simeon kratko osvaja i Srbiju (923/4. godine) ali je knez Časlav oko (927/8. godine), obnavlja.

963. – 969. godine. Vojvoda Nikifor (Nikiforos) Fokas (a kasnije i sam vizantijski car) osvaja od Arapa natrag ostrvo Krit (961. godine) i Alepo u Siriji (962. godine), a kao car ostrvo Kipar i Kilikiju u današnjoj jugoistočnoj Turskoj.

969 - 976 godine. Car Jovan I Cimiskije pobjeđuje na dva fronta. Ruse (971. godine) i Bugare. Rusi se konačno protjeruju sa Balkana, dok istočna Bugarska postaje vizantijska provincija, a na istoku od Arapa osvaja Siriju i Palestinu. Car Jovan Cimiskije je takođe pokorio i Srbiju, te su srpski župani ponovo morali da prime vazalske dužnosti prema Vizantiji. Isto važi i za Hrvatsku, samo što su hrvatski kraljevi dobrovoljno prihvatali vazalstvo, dobijajući od vizantijskog cara priznanje svoje vlasti.

Međutim, vrhunac vizantijske vlasti događa se za vrijeme vladavine cara Vasilija II od (976. godine do 1025. godine). Sa vjenčanjem svoje sestre sa ruskim velikim knezom Vladimirom (989. godine), koji postaje hrišćanin, hrišćanska vjera se širi po Rusiji. Ruska Crkva se stavlja u nadležnost carigradskog patrijarha. Kako je car Vasilije II obezbjedio vizantijska osvajanja u Siriji protiv arapskih Fatimida (koji su kao kalifi vladali Egiptom, Libijom, Sjevernom Afrikom - današnjim Tunisom, Alžirom, Marokom, a privremeno i Sirijom i Palestinom). Vasilije pobjeđuje i makedonsko carstvo, cara Samuila u dugotrajnim borbama (991. godine – 1014. godine). Konačni poraz makedonaca (odnosno Južnih Slovena pod vođstvom cara Samuila) bio je 1014.g. kod Strumice, gdje dolazi do osligepljenja oko 14000 makedonskih zarobljenika, a Makedonija, postaje vizantinska provincija (1018. godine).

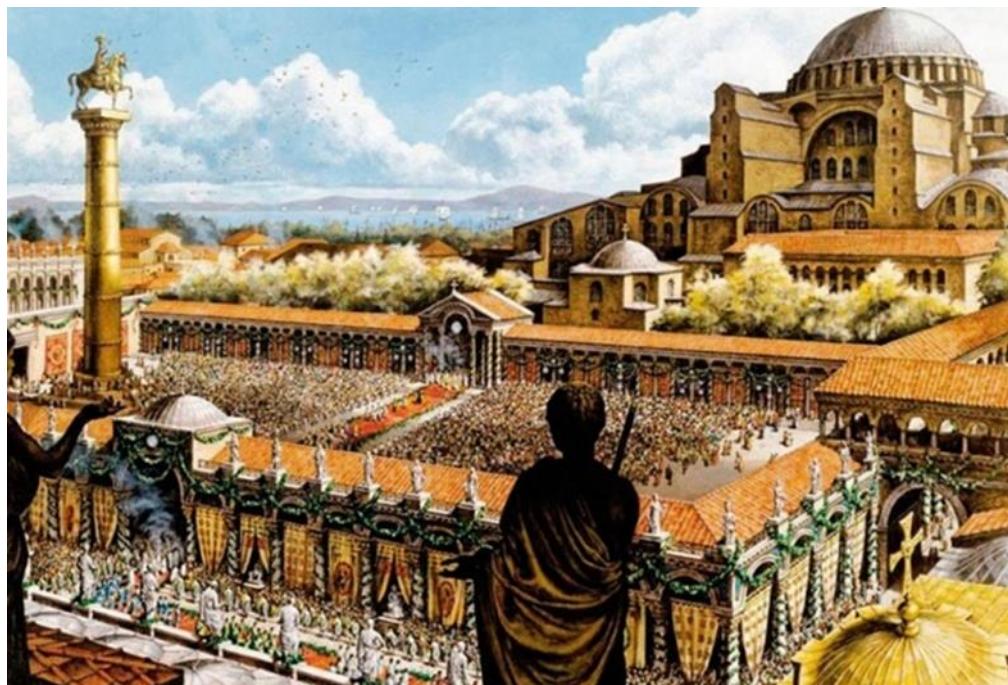
¹² <http://www.arheo-amateri.rs/2012/03/istocno-rimsko-carstvo-vizantijsko-carstvo/> (datum konekcije 11.11.2015 u 16 : 35)

3. DRUŠTVENO - EKONOMSKA STRUKTURA VIZANTIJSKOG CARSTVA

Društvena struktura Vizantije bila je veoma razuđena i mijenjala se kroz vjekove. U ranom vizantijskom periodu preovlađuje društveno-ekonomska struktura naslijeđena iz vremena Rimskog carstva.¹³

Međutim, u samom središtu društvene strukture Vizantije nalazila se jaka ličnost vizantijskog imperatora, zbog njegove ličnosti, privilegija ili raznog davanja zavisili su pravni položaji većine stanovnika Vizantijskog carstva. Na taj način je car svoje santore, državne zvaničnike napravio zavisnim od svoje ličnosti i oni su bili odgovorni njemu. Ovakav vid zavisnosti se naziva krunski vazalitet. Samim tim, u Vizantiji ne postoji zapadno – evropski feudalizam, zbog toga što car ne dodeljuje zemlju vojskovođama i vojnim odredima, u činu nagradivanja kao nekoj vrsti beneficije, prema tome u Vizantiji su se careva davanja i same privilegije odnosile na ličnost onih koji su preuzimali obavezu, ali se nisu prenosili na njihove naslednike. Na taj način su senatori, državni zvaničnici predstavljali državnu elitu ranovizantijskog perioda.

Slika br 4: Ilustracija društveno ekonomske strukture

Izvor: <https://vizantijskakultura.files.wordpress.com/2014/05/konstantin.jpg>
(datum konekcije 11.11.2015 u 17 : 20)

¹³ S. Marković, „Opšta istorija prava I”, Univerzitet Mediteran, Podgorica, 2008, str. 265.

Proces feudalizacije započinje još u rimskim vremenima, a u Vizantiji je znatno stagnirao nekoliko vijekova. Iraklijeva agrarna politika ukida latifundije kao osnovni oblik zemljoposjedovanja u ranovizantijskom periodu, a sa njima nestaju i latifundisti i do formiranja novog aristokratskog sloja, doći će tek u 9. vijeku. Napuštene latifundije država parcište na srednje i manje posjede i dijeli slobodnim seljacima na obrađivanje. Slobodni seljaci postaju vlasnici dodjelenog zemljišta, organizuju samostalno proces proizvodnje, svi prinosi sa posjeda pripadaju njima uz obavezu da državi plate samo porez. Slobodni seljaci sa punim pravom svojine na svom sitnom posedu predstavljaju najznačajniji društveni sloj za državu, jer su bili najpouzdaniji izvor prihoda, zbog čega su dugo uživali naručitu državnu zaštitu.¹⁴

3.1 Državna struktura

Državno ustrojstvo Vizantije se mijenjalo tokom njene hiljadu godišnje istorije, ali su se njeni osnovni principi : carski apsolutizam, centralizam i birokratizovana uprava zadržali do kraja¹⁵.

3.1.1 Car i carska vlast

U središtu svekolike vizantijske državne uprave nalazila se nepričuvana ličnost vizantijskog cara. Vizantijski carevi su sve do cara Iraklija nosili latinsku titulu avgust. Car (imperator) je bio stožer državne vlasti, a država se poistovećuje sa njim i njegovim vojnim i činovničkim aparatom. Car je božji izabranik i nosilac božanske promisli. U njegovim rukama se nalazila vrhovna: upravna, vojna i sudska vlast. Umrlog imperatora obično je nasleđivao njegov sin, ako on nije dorastao carskom dostojanstvu, srušio bi ga, a zatim obično i zamijenio vođa prevrata.

Car je smatran za svetu ličnost koju je Bog izabrao da vlada nad ljudima. Svoju lojalnost prema caru, podanici su izražavali padajući ničice pred njegove noge. Car je živeo u sjaju i obilatoj raskoši. Carska rezidencija je smještena u velelepnoj palati na obali Bosfora, a činio je kompleks luksuznih građevina između kojih su se nalazili vrtovi. Vizantijski car je bio apsolutni monarh, a njegova vlast je jedino mogla biti ugrožena mogućnošću prevrata ili mučkim ubistvom.

U hiljadugodišnjoj istoriji Vizantije, carstvom su vladale dvije velike dinastije. Prva, koju je osnovao Lav III Isavrijac, zvala se Isavrijska (Sirijska) dinastija i vladala je od 717-820.g. Druga, koju je osnovao Vasilije I Makedonac, zvala se Makedonska dinastija i bila je na tronu od 867-1056.g. Uz nepričuvanog cara (imperatora) u Vizantiji postoje još dva organa centralne državne vlasti: senat i konzistorija.

¹⁴ Ibid., str. 266.

¹⁵ Ibid., str. 270.

3.1.2. *Senat (sinklit)*

Senat (sinklit) je drugi centralni organ države, a osnovao ga je car Konstantin, gradeći novu prestonici na Istoku. Tako su istovremeno postojala dva senata, jedan u Rimu i drugi u Carigradu. U Vizantiji sa jačanjem carske vlasti slabí autoritet senata i on sve više gubi stvarnu vlast. Tako je senat, formalno verifikovao naslednika prestola, kojeg bi car za života imenovao. Ako car nije odredio naslednika, onda je senat zajedno sa vojskom, carigradskim patrijarhom i narodom prestonice birao novog cara.¹⁶

Vizantijski senatori su bili potomci rimskih senatorskih porodica. Bilo da su naslednici stare senatske aristokratije ili su pripadali novoj dvorskoj aristokratiji senatori su pretežno bili bogati veleposjednici. Senatori su činili prilično širok sloj koji je postao vodeća snaga carstva prije zbog bogatstva i položaja na dvoru nego zbog svog članstva u senatu kao tijelu. Sjednice senata kao samostalnog tijela od šestog vijeka više se ne održavaju, već senat polako postaje deo dvorske strukture i srasta sa carskim savjetom - konzistorijom.

3.1.3 *Konzistorija*

Treći centralni organ državne vlasti jeste carski savjet - konzistorija. Stalni sastav ovog tijela činili su uglavnom najviši državni zvaničnici, vojskovođe odane caru i najbogatiji i najugledniji plemiči. Ponekad su u sastav ovog organa ulazili i senatori koji nisu bili članovi savjeta. Ime ovog tijela potiče od običaja po kome su njegovi članovi morali stajati (consistere).

¹⁶ Ibid., str. 273.

4. USTROJSTVO CARSTVA I VLADAVINA ZAKONA

Što je vizantijsko carstvo moglo istrajati jedanaest stotina godina bila je skoro potpuno zasluga vrlina njegovog ustrojstva i administracije. Malo je država organizovano na način koji je tako dobro odgovarao svom vremenu i tako promišljeno upravljen na to da se sprijeći da vlast ostane u rukama nesposobnog čovjeka. Ova organizacija nije svjesno i promišljeno delo jednog čovjeka ili jednog trenutka. U osnovi, ona je nasleđe iz rimske prošlosti, ali je stalno bila prilagođavana i dopunjavana tokom vjekova, tako da bi odgovarala različitim zahtjevima vremena. Carstvo je bilo apsolutna autokratija. Diarhija koju je uspostavio Avgust sa senatom kao svojim partnerom, nije dugo trajala. Poslednji njen trag, istina, nestao je tek krajem devetog vijeka, ali od Dioklecijanovih dana car je u stvari vladao sam. On je bio vrhovna vlast u carstvu. On je mogao po svojoj volji da postavi i otpusti sve službenike, on je imao potpunu finansijsku kontrolu, zakonodavstvo je bilo samo u njegovim rukama, on je bio glavni komandujući svih snaga carstva. Pored toga on je bio glava crkve, prvosvještenik carstva.¹⁷

Njegova politika i njegove čudi uobičavali su sudbinu miliona njegovih podanika. Za vrijeme ranog carstva njegova titula bila je imperator ili Avgust. Avgust, kao titula, sačuvala se do samog kraja, ali imperator, titula koja je podsjećala na vojsku, postepeno, kako je carstvo bilo orijentisano, ustupala je mjesto tituli autokrator, samodržač, sa još jačim nagovještajem apsolutnosti. Ali, od Iraklijevog vremena na ovamo, uobičajeni naziv za cara bio je Bazileus, stari grčki naziv za kralja, kojim su poslednjih godina nazivani samo kralj Etiopije, kada bi se narod njega sjetio, i carev veliki protivnik i njegov uzor samodržca, sasanidski kralj Persije. Značajno je da se titula Bazileus, koju je car ponio, prvi put pojavljuje 629. godine, baš poslije konačnog poraza Persijanaca.¹⁸ Iako nije bilo nikakve ustavne brane njegovoj vlasti, carevo samodržavlje je ipak bilo ograničeno. On je uvjek priznavao svoju obavezu da poštuje osnovne zakone rimskog naroda,¹⁹ a duboko u svijesti ljudi provlačila se misao da je narod suveren i da je samo povjerio caru svoju vlast.

Justinijan u *Lea de Imperia* izričito izjavljuje da je narod prenio svoj suverenitet na cara.²⁰ Nije vjerovatno da je taj zakon bio dobro poznat u kasnijim vijekovima, ali je ideja životarila. Godine 811. car Stavrikije na samrti, razdiran svađama svoje žene i sestre zbog nasledstva, zapretio je da će carstvo vratiti narodu, da bi se osnovala hrišćanska demokratija, ali je plan smatran kao neizvodljiv.²¹ Ipak krajnja suverenost naroda uspjevala je da se izrazi. Na prvom mjestu presto je bio izbabran, na drugom, postojalo je ono što je Momzen nazvao „zakonsko pravo na revoluciju”, pravo, koje patrijarh Nikola Mistik u desetom vijeku nije okljevao da objavi.

Birači u carstvu bili su senat, vojska i narod Carigrada. Svaki car morao je da bude proglašen od strane sva tri tijela, pa tek tada da se podvrgne obredu krunisanja. On je poslije toga postajao apsolutan sve dok je njegova vladavina zadovoljovala, ali ako bi se pokazao kao nesposoban, svakom biraču bilo je slobodno da proglaši novog cara. Obično je to činila vojska, ili dio vojske, kao u slučaju Foke, Lava Isavrijanca, Lava Jermenina i mnogih drugih

¹⁷ S.Ransimen, „Vizantijska civilizacija”, Minvera, Beograd, 1964, str. 58.

¹⁸ Brehier, „Les origines des Titres Imp”, B. vol 15, str. 161.

¹⁹ Digoste I, iii 31, „Vasilike”, II, VI, I.

²⁰ J.B.Bury, „History of the later Roman Empire”, Macmillan & Co, London, 1932, str. 112.

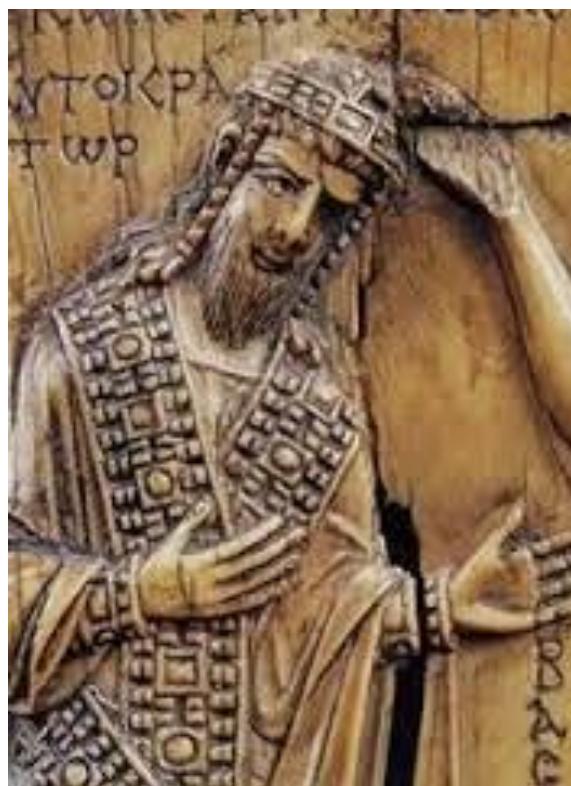
²¹ N.Mistik, „Epistolae M.P.G”, vol XI, str. 210.

u toku vizantijske istorije, i ako bi car, tako postavljen, mogao da navede senat i narod Carigrada da ga prime, njegova usurpacija bila je ozakonjena.²²

Ponekad je ipak car zbacivan s prestola uslijed dvorske zavjere. U takvom slučaju usurpator je spletkario kako bi se pojavio kao kandidat senata i nastojao da ga trupe sa sjedištem u Carigradu što je moguće prije proglose za cara, kao u slučaju Nikifora I, ili Mihajla I. Ako bi presto bio upražnjen u mirno doba, obično je senatska proklamacija objavljivala novog cara, ali senat je u takvim slučajevima uvijek djelovao kao oruđe nekog generala ili neke klike, kao što je po Asparovom naredenju 457. godine naimenovao Lava I.²³

Ponekad je ipak narod Carigrada uzimao stvari u svoje ruke. Godine 944. glas naroda doveo je na vlast Konstantina VII. Godine 1042. narod je izvukao Teodoru iz njenog manastira da bi vladala uz sestru Zoju.²⁴ Godine 1185. narodna pobuna zbacila je Andronika I, i na njegovo mjesto postavila Isaka Andela. Ali princip izbornosti pretrpeo je u praksi jednu veliku izmjenu. Dio careve vrhovne vlasti sastojao se i u mogućnosti da kooptira i druge careve. Zbog toga níkada nije moglo da se desi da carstvo ostane bez cara. Trebalo je da birači daju formalan pristanak aklamacijom, ali taj pristanak níkada nije bio uskraćen. Velika većina careva stupala je na presto zato što su već bili krunisani za vrijeme života svojih prethodnika, a kontinuitet je bio dalje obezbjeđen time što se smatralo da u odsustvu cara, prestolom može da raspolaže carica.²⁵

Slika br 5: Car Konstantin VI

Izvor: https://en.wikipedia.org/wiki/Constantine_VII(datum konekcije 14.11.2015 u 15 : 10)

²² S.Ransimen, op. cit., str. 60.

²³ Ibid., str. 58.

²⁴ J.Becker, „Die Werne Liugrands von Cremona”, Hanover, 1915, str. 142.

²⁵ S.Ransimen, op.cit., str. 61.

Nije bilo granice broju careva koji mogu da postoje u isto vreme. Pod Romanom I bilo ih je pet. Pod Konstantinom IV vojska je zahtjevala trojicu, smatrajući sa izvanrednom pobožnošću da car treba da slijedi primjer svog prauzora, božanstva. Ali, samo jedan car vršio je vlast, *Autocrator basileusz*. Ostali su bili pasivni partneri i kada bi umro autocrator, slijedeći car po starešinstvu automatski je naslijedivao carsku vlast. Time je bilo omogućeno da se stvore dinastije koje su trajale dok god bi njihovi predstavnici bili sposobni da vladaju pa čak i duže. Slučaj carice Zoje pokazuje kako dinastijska osjećanja mogu da postoje i u ovoj izbornoj monarhiji, čak i kada je predmet takvog osjećanja nevredan. Pošto bi car bio izabran ili kooptiran, trebalo je još da bude krunisan. To je davalо vjersku potvrdu njegovoj vlasti tako da je mogao istinski da vrši funkciju božjeg namjesnika na zemlji. Zamisao o kruni i krunisanju došla je od Persijanaca, čijeg je kralja krunisao magijevski prvosvještenik. Ali kada je Dioklecijan pozajmio tu praksu nije mu bila potrebna pomoć svještenika, pošto je on već bio Pontific maximus, njegovi hrišćanski naslijednici slijedili su njegov primjer. Krunisanje je vršio jedan od uglednih predstavnika birača. Valentinijana I krunisao je prefekt Carigrada. Postepeno, osjetilo se da je carigradski patrijarh, kao nosilac najviše službe pod krunom, najpogodniji predstavnik Markijana vjerovatno, a Lava I krunisao je patrijah.²⁶ Od tada, to je bilo pravilo.

Slika br 6: Car Konstantin XI

Izvor: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/0b/Constantine_Palaiologos.jpg (datum konekcije 14.11.2015 u 15 : 15)

²⁶ Bury, op.cit, str.114.

Jedini izuzetak bio je posijednji car, Konstantin XI, ali njegov slučaj potpuno je neuobičajen, pošto je on krunisan u Mistri.²⁷ Sve do kraja, patrijarh je djelovao kao najugledniji građanin carstva, a ne kao sveštenik. Foka je u stvari bio prvi car koji je krunisan u crkvi.

Shodno tome, kada je krunisan savladar, krunisanje je vršio pravi car, iako je patrijarh mogao da pomaže, naročito kada bi pravi car bio maloletnik, a patrijarh je mogao katkad da zahtijeva ustupke od cara prije nego pristane da ga kruniše. Ali u tom slučaju zvanično je postupao kao predstavnik naroda.

Njegovo jedino zakonsko oružje protiv cara bila je prijetnja ekskomunikacijom, uslijed čega je i careva legitimnost dolazila u pitanje. Ipak, s vremena na vrijeme, tražena su izvjesna obećanja od cara prije njegovog krunisanja. Anastasije, čija je ortodoksnost bila sumnjiva, morao je pismeno da garantuje da će odžati postojeći crkveni red i da neće ispoljavati netrpeljivost prema svojim bivšim neprijateljima, i kasniji carevi sa reputacijom krivoveraca bili su primoravani da daju slične izjave. Pod Paleolozima postojala je redovna krunidbena zakletva kojom su se carevi zaklinjali.²⁸

Oni su obećavali da će poštovati odluke vaseljenskih sabora i razna usvojena crkvena shvatanja i prava, da će vladati pravedno i blago i da će anatemisati sve što je crkva anatemisala. Poslije petog vijeka bilo je onemogućeno da oglaćeni jeretik postane car. Od Sedmog vijeka krunisanje je vršeno u Svetoj Sofiji u prisustvu senata i predstavnika vojske i naroda, koji su u crkvi i napolju klicanjem pozdravljali novog Cara, ranije je krunisanje vršeno van grada. Ceremoniju koju je u pojedinostima opisao Konstantin VII,²⁹ Paleolozi su nastavili sa nešto malo izmjena i uveli zapadnjački običaj miropomazanja. Ponekad bi se ponešto dodalo ceremoniji da bi se pojačala prava malolentnika. Na Veliki petak, uoči njegovog krunisanja, geverneri tema, ministri, sva lica senatorskog položaja i svi vojnici prestonice, kao i predstavnici svih klasa građana, naročito esnafa, primoravani su da polože svečanu zakletvu vjernosti caru – dječaku, Konstantinu VI.³⁰

Smatralo se da je krunisanje davalo caru položaj poluboga, namjesnika svevišnjeg. Car je bio svjestan da je glava hrišćanske crkve. „*Ja sam car i sveštenik*”, pisao je papi Lav Isavrianac, i tvrdio da je izaslanik „*kome je bog naredio da hrani svoje stado kao Petar, prvi među apostolirna*”, i papa se sa tim saglašavao dokle god je car bio pravovjeran. U vrijeme Vasilija I bilo je uobičajeno da se carev sin i naslijednik odmah poslije rođenja postriže kao da postaje monah. Junistarjan I, postigao je pravo za cara da ovaj daje proglašene vjerskih učenja, njegova dužnost je bila da predsjedava crkvenim saborima ili umjesto sebe imenuje predsjednika. U praksi Patrijahe je on postavljaо. Dok je postojao egzerhat u Raveni, čak i pape su bile birane tek pošto bi se dobilo odobrenje od carskog namjesnika. Teokratski položaj navodio je careve da smatraju da su carstvo primili od Boga. „*Primio si krunu od Boga iz moje ruke*”, rekao je Vasilije I svome naslijedniku Lavu VI. To nije značilo da je *Lex de imperio* bio zaboravljen. Narod je još bio birao i mogao je da oduzme carstvo, ali narod je bio hrišćanska zajednica. Car je izvodio svoju vlast kao predstavnik hrišćanske zajednice i prilikom krunisanja bio je imenovan za njenog prvosvještenika.³¹

²⁷ Ibidem.

²⁸ S.Ransimen, loc. cit. str. 62.

²⁹ F.Brightman, „**Byzantine imperial coronations**“ Journal of Theological Studies, Vol. 2, 1901, str. 383.

³⁰ K.Porfirogenet, „**De aministrando imperio**“, Center of Byzantine of Studies, Washington, 1967, str. 620.

³¹ Ibid., str. 622.

Prema tome, on je sa razlogom mogao da tvrdi da je u neposrednom odnosu sa bogom, izvorom svake moći. Ideja je odgovarala misticizmu toga vremena i нико у карству nije nju osporavao. Pošto se nalazio u takvom položaju, car je imao potrebu da održi visok ugled. U njegovom prisustvu svako je morao da padne ničice, čak i strani ambasadori. On je na kraju

mogao da bude i zbačen, ali sve dotle uvreda veličanstva bila je vrlo ozbiljan zločin. Jedna služavka koja je slučajno pljunula sa gornjeg prozora na mrtvački kovčeg carice Evdokije dok je ovaj bio nošen iz dvora u grobniču bila je pogubljena na samom grobu (412. godine). U cilju da bi se pojačao ovaj ugled razvile su se bezbrojne formalističke ceremonije, koje je opisao Konstantin VII, a dovitljivi carevi, kao Teofilo, pozvao je na saradnju umjetnost i nauku, i sedeo na prestolu koji se dizao do tavanice, okružen zlatnim pticama koje su pjevale i lavovima koji su urlikali. Sve ove mnoge ceremonije i sav posao koji je, kao glava crkve i države, morao da nadgleda, potpuno su zaokupljale cara i iziskivale da bude i savjestan i radan.

Evnuh bi bio fizički onesposobljen da bude car, a smatralo se da je nesposoban da vlada svaki čovek koji je oslijepljen, iako se Isak Andel, kao slijep, vratio na presto. Dečak je mogao da postane jedini car, ali u takvom slučaju morao je da postoji namjesnik. Moglo bi da izgleda da je ova dužnost van mogućnosti jedne žene, naročito što žena u teoriji nije mogla da bude svještenik, niti u praksi da vodi vojsku. Pa ipak, nije bilo ustavne prepreke da žena bude samodržac. Prema modernim pojmovima, položaj carice, avguste, bio je neobičan. Postojanje ženske dopune caru bilo je potrebno iz ceremonijalnih razloga, ali carica nije bila obavezno careva žena. Trebalo je da ona bude posebno krunisana i klicanjem pozdravljena, iako se ceremonija odigravala u dvoru a ne u crkvi, ukoliko nije krunisana u isto vreme kada i car. Skoro bez izuzetka careva žena je uzdizana na stepen carice prilikom svoje udaje ili prilikom svoga stupanja na presto, ali broj carica nije bio ograničen i mogao je da uključi i druge careve rođake. Pulherija, sestra Teodosija II, bila je krunisana u početku vlade njenog brata. Teofilo i Lav VI krunisali su čerke, a Aleksije I svoju majku. Krunisanje je davalo carici udio u suverenitetu, ona je čak djelimično učestvovala i u vladu. Teodora je prisustvovala Justinianovim savjetovanjima, iako se izvinjavala što je na njima govorila. Ako nije imalo careva, Imperium bi bio potpuno povjeren njoj, i ona je mogla da odredi nasljednika prestola. Tako je Pulherija odredila Markijana, a Arijadna Anastasiju, iz toga su uzastopni Zojini muževi izvodili svoja prava.³²

³² S.Ransimen, loc. cit. str. 66.

Slika br 7: Krunisanje Carice Teodore

Izvor: <http://www.medias.rs/najmocnije-zene-u-istoriji-v-carica-teodora> (datum konekcije 14.11.2015 u 15 : 3)

Caričina suverenost pokazuje se takođe i u slučaju namjeništva. Ako bi car bio nesposoban da vlada zbog mladosti ili bolesti, a nije bilo drugih careva, carica je automatski preuzimala pun suverenitet. Pulherija je vladala umjesto svoga mладог brata, Sofija umjesto svog ludog muža Justina II, sve dok nije naimenovan Cezar, a tokom čitave istorije carstva, carica-majka, ako je živa, bivala je namjesnik za vrijeme jednog dijela ili cijelog carevog maloletništva. A šta se događalo ako nije bilo cara, a carica nije htela da ga imenuje. Situacija je ostajala neizvjesna. Pošto je svrgnula i oslijepela svoga sina, Irena je odlučila da vlada sama. To je bila novina, pa se smatralo kao najbolje rešenje nazivati u zvaničnim dokumentima Irenu carem, ali protiv toga nije postojala ustavna prepreka, pa je ona na kraju pala više zbog svoga rđavog zdravlja nego zbog posla. Njena rođaka Teofana, Stavrikijeva žena, namjeravala je da naslijedi svoga muža, ali u tome nije uspijela. Ipak, 1042. godine, nailazimo na dvije carice, Zoju i Teodoru, koje su zajednički vršile suverenitet, jedini primjer podijeljenog samodržavlja. Ali kada je Zoja naimenovala cara, dvije žene su mu automatski ustupile mjesto. Ipak, kada je on umro, Teodora se vratila na punu vlast, i mogla je na svojoj samrtnoj postelji da naimenuje naslijednika.³³

Nikada se nije smatralo da su ženske vladavine bile nezakonite. Ali ako su carica-vladarka ili carica-namjesnik bile nesposobne, revolucija ih je mogla svrgnuti. Irena je pala kada više nije mogla da kontroliše svoje službenike, a regentkinja Zoja Karbopsina, kada je njena politika dovela do kraha. U ovakvoj prilici, kao što je ova poslednja, našlo se jedino zgodno rješenje, kada bi postojala nužda za vrijeme maloletstva, izvjesni carevi na samrtnoj postelji imenovali su regentske savjete. Teofilo je naimenovao dva službenika da rade sa Teodorom, a Aleksandar sedam namjesnika pod predsedništvom Patrijarha. Ali takvi savjeti nisu zadovoljavali. Od desetog vijeka nastao je čest običaj da za vrijeme maloletstva presto

³³ Ibid., str. 67.

zauzme, kao car-namjesnik, neki jak general ili admirral, uživajući poipuno samodržavne i prvenstvo, ali uz očuvanje prava legitimnog cara. Car regent obično bi se poluozačionio ženidbom iz carske porodice. *Roman Lekapen*, prvi car-regent, udao je svoju čerku za cara, a taj primjer je sledio i *Jovan Kantakuzen*. *Nikifor Foka i Roman Diogen* oženili su se udovicama svojih prethodnika, koje su im pomogle da osiguraju presto. Iovan Cimiskija bi tako učinio, ali se crkva pobunila jer žena je bila Teofana, njegova saučesnica u ubistvu Nićifora Foke, tako da se on umjesto caricom oženio njenom tetkom. Ove uzurpacije bile su prihvatanje, ali su smatrane kao privremene. Kada su Lekapeni i Kantakuzeni pokušali da osnuju dinastiju, neodobravanje javnosti upropastilo je njihove planove. Smatralo se da zakoniti car, *porfirogenet*, to jest rođen u purpurnoj sobi u kojoj se carica porađala, ima pravo koje nije moglo da bude prenebregnuto. Ustavna vlast birača, senata, vojske i naroda, nije se potpuno gasila izborom cara. Vojska je neizbjegljivo zadržavala praktično veliki uticaj, a senat i narod naslijedili su iz prošlosti neodređena teoretska prava, koja su u ranim vijekovima carstva našla konačni izraz. Narod Carigrada bio je organizovan, u vremenu koje nam nije poznato, u četiri dijela, nazvane Plava, Zelena, Bijela i Crvena, postepeno ove dve poslijedne spojile su se sa dvije prve.³⁴

One bi najbolje mogle da budu opisane kao samoupravna municipalna tijela, dalje podjeljena na civilna i vojna. Civilna tijela su se zvala Politici, i njima je upravljao demarh, a vojna Peratici i njima je upravljao demokrat. Politici su verovatno imali civilne dužnosti kao što su očuvanje javnih parkova i preduzimanje mjera protiv požara. Peratici su vjerovatno djelovali kao teritorijalan garnizon grada. Carigradski cirkus pao je jedno vrijeme u ruke dema, i svi događaji u cirkusu riješavani su kroz suparništvo između pristalica Plavih i Zelenih. Obije ove stranke stekle su ogromne cirkuške organizacije, dok je sve stanovništvo grada, koje je volelo cirkus, prilazilo jednoj ili drugoj strani. Deme, kao tijela kroz koja se grad izražavao, postale su izvanredno moćne krajem petog, a u toku šestog vijeka često su ugrožavale dršavu. Srećom, Plavi i Zeleni su bili ljubomomi jedni na druge i usvajali suprotna gledišta. Zeleni su bili naklonjeni monofizitizmu, u opoziciji na ortodoksnost Plavih. Zbog ovoga bilo je moguće caru, koji je želeo da suzbije organizacije nad kojim nije imao kontrolu, da izigra jedne pomoću drugih, ali ponekad stranke bi se složile.³⁵

Zajedno sa vojskom one su tražile da Justin I stupi na prijesto. Justinijanovi teški porezi i gradske dažbine ujedinili su ih 532. godine u pobuni Nika. Justin II, u rukama aristokratije, pokušao je da ih uguši, ali Tiberije je smatrao za mudrije da ih ohrabri i koristi protiv aristokrata. Mavrikije je pao uglavnom što ih je uvrijedio pokušavajući da nametne veće vojne dužnosti Peraticima. Njihov ustavan položaj najbolje je prikazan načinom na koji je Justinijan morao zvanično da pregovara sa njima i sasluša njihovo mišljenje na Hipodromu. U toku sedmog vijeka moć dema je oslabila, a poslije dolaska na vlast Isavrijanaca, Politici su postali samo organizacije po imenu i korišćeni su da predstavljaju narod prilikom ceremonija, Demarsi Plavih i Zelenih postali su službenici u dvorskoj hijerarhiji sa unosnom platom. Peratici, s druge strane, postali su jezgro carske garde i gradskog garnizona, od kojih je stvorena carska vojska kao protiv teža provincijskom. Opadanjem dema, narod Carigrada izgubio je svoje jedino ustavno sredstvo izražavanja.

Otada je narod mogao da izrazi svoje želje samo bunama i neredima. Senat, s druge strane, nije nikada potpuno isčezao iako je u šestom i sedmom vijeku bio na svom vrhuncu u Carigradu. Senat u Carigradu nikada nije bio sličan starom rimskom senatu. Cak kada su mu 359. godine date povlastice koje je uživao rimski senat, i tako postao zvaničan birač, on je

³⁴ Ibid., str. 68.

³⁵ Ibidem.

ostao različit po svome sastavu i lišen tradicije rimskog Senata. Carigradski senat sačinjavali su sví sadašnjí i bivši držaoci službi i dostojanstva iznad izvjesnog stepena, kao i njihovi potomci. Tako je taj senat bio jedno veliko amforno tijelo koje je obuhvatalo sve ljude od ugleda, bogatstva, govornog položaja u carstvu.³⁶

Stvarna vlast senata bila je neodređena. Članovi Senatske klase uživali su izvjesna prava i preimrućstva, utvrđene starim rimskim zakonima uglavnom potvrđene od strane Justinijana. U pokušaju da se ugled njegovih članova održi, bilo im je zabranjeno da se žene glumicama. I dok se Justinian nije vjerio s gumičom Teodorom, i naveo svog strica Justina I da ukine ovu mjeru. Ali stvarna moć senata je ležala u činjenici što je on bio polusastavno tijelo koje je izražavalo misljenje bogatih i moćnijih elemenata u državi. Kao takvo, kada je car bio slab, ono je izgleda bilo najozbiljniji autoritet u carstvu. U toku šestog i sedmog vijeka senat je naročito bio ugledan. Justin II bio je oruđe u njegovim rukama. Iraklije, koji je zadobio presto kao njegov kandidat, postupao je prema njemu sa velikim poštovanjem. Kada je otišao u rat protiv Persijanaca, ostavio je svog desetogodišnjeg sina kao regenta pod tutorstvom Patrijarha i jednog senatora, koji je, istina, bio takođe *magister officiorum*, dok je 614. godine jedno poslanstvo bilo upućeno u Persiju u ime senata, u uvjerenju da je ime senata imalo jači značaj od carevog.

Nekoliko godina kasnije Konstans je formalno zahvalio senatu za njegovu pomoć protiv carice Martine i tražio njegovu saradnju i za ubuduće. Međutim krajem sedmog vijeka vlast senata je opala. Tiranija Justinijana II bila je u mnogome uperena protiv njega, pa iako je pobjeda Lava Isavrijanca predstavljala pobjedu aristokratije, sam Lav, kao car, nije trpio nikakvo miješanje senata. Vlast senata se izobičajila, dok je na kraju nije ukinuo Lav VI, koji je, tako postupajući, samo ozakonio postojeće stanje stvari. Sam senat životario je kao tijelo koje je car mogao da pozove kao uvaženog svjedoka svojih postupaka. Tako je Teodora, kada je abdicirala kao regentkinja 856. godine, sazvala senat, da bi ovaj video kako je ostavila punu državnu blagajnu, a Vasilije I, kada je jedanaest godina kasnije preuzeo vlast, otvorio je blagajnu opet u prisustvu senata kako bi pokazao njenu prazninu.³⁷

Senat je do samog kraja carstva prisustvovao obično svakoj svečanoj prilici u Carigradu, kao što je bio sastanak između Romana I, i Simeona Bugarskog. Aleksije I povremeno je tražio njegov savjet o političkim pitanjima, njegov formnalni pristanak je tražen pri ceremoniji krunisanja, dok je „stupiti u redove senata“ bila uobičajena fraza da bi se pisalo kako je neki mladi plemić postao punoljetan. Njegova politička važnost nikada nije vaskrsnula. Nova aristokratija jedanaestog vijeka bila je više vojna aristokratija, i više je voljela da djeluje kroz vojsku. Postojala je ipak jedna kočnica carevoj ustavnoj vlasti daleko značajnija i trajnija nego senat i deme. Car je bio izvor prava, ali ipak čudno, pravo je postajalo nešto što je iznad njega. Pošto ga nikakva ljudska vlast nije mogla pozvati da položi račune, papa Agapetus podsticao je Justinijana da bude što pažljiviji u poštovanju zakona. Lav Isavrijanac izjavio je da je careva dužnost da održava stvari onako kako su postavljene u Svetom pismu, aktima crkvenih sabora i Rimskom pravu, a Vasilije I čak je i jačim riječima priznavao suverenitet prava.

Za pravo koje je zauzimalo tako poštovan položaj, bilo je bitno da bude pažljivo i jasno kodifikovano. Era modifikacije počela je za Dioklecijanom. Oko 300. godine, dva pravnika, Grigorije i Hermogenijan, izvršili su uzatopne kompilacije zakonodavstva

³⁶ Ibid., str. 69.

³⁷ Ibid., str. 70.

prethodnog vijeka. Jedan vijek kasnije, Teodosije II zauzeo se za plan opšte kodifikacije celokupnog Rimskog prava, ali stvarno nikada nije došao dalje od izdavanja serije carskih konstitucija, koje su međutim obuhvatile samo relativno malu oblast. Konačno Justinian, razdražen ponavljanjima i kontradikcijama, nejasnoćama i zastarjelošću velikog djela važećeg prava, odlučio je da reorganizuje cijeli sistem. Uz veliku pomoć svoga kvestora, pravnika Tribonijana, on je naimenovao deset komesara, s tim da sastave što je moguće brže zakonik koji će obuhvatiti postojeće zakonodavstvo. Ovaj je bio izdat 529. godine. Poslije toga, bilo je naimenovano šesnaest komesara da iz dvije hiljade djela velikih pravnika iz prošlosti naprave kompilaciju svih djelova još primenjivih i korisnih za sadašnjost, a takođe i da zauvijek sačuvaju mišljenja najvećih autoriteta o pravnim osnovama na kojim je bila izgrađena rimska država. Ta obimna kompilacija, poznata kao *Digeste*, bila je objavljena 533. godine i trebalo je da ostane kao konačan autoritet u svim zakonskim pitanjima. Međutim iste godine izdat je priručnik za studente, koji je obuhvatao sve najnovije karakteristične djelove carskog zakonodavstva, a 534. godine izdato je novo i popravljeno izdanje Justinijanovog zakonika.³⁸

Čak i sa tim, njegova zakonodavna aktivnost nije prestala. Od 534. do kraja svoje vlade on je izdao dugu seriju dopunskih zakona, svojih Novellae. Krajem njegove vladavine rimsko pravo bilo je potpuno revidirano i modernizovano. Pravo koje je Justinian obnarodovao bilo je još uvijek rimsko pravo. Čak i njegove dopune bile su po duhu više rimske nego hrišćanske. Uprkos neprijateljstvu crkve, i razvod i ropstvo bili su zadržani. Justinian je smatrao da je vođen „*humanošću, zdravim razumom i javnom korisnošću*”, „humanost” je u suštini bila praktična. Justinian je ukinuo *noxae deditio*, prema kome su roditelji mogli prodati djecu u ropstvo kao naknadu svakome kome bi oni nanijeli štetu, jer „shodno pravednom mišljenju modernog društva, surovost takve vrste mora da bude odbačena. Prava žene, koja je Justinian naročito povećao, kao pravo na njenu imovinu ravnom njenom mirazu, i udovice na čuvanje djece, što je značilo poboljšanje starog rimskog sistema, bilo je izvršeno više u duhu Carice Teodore nego u duhu svetog Pavla. Značajno je neprikonovenosti Rimskog carstva među Vizanticima, ma kako da su oni bili fanatično pobožni, prošlo je prilično vremena, prije nego što je ono bilo ozbiljno pogodeno željama hrišćanske crkve. Justinian je i dalje učvrstio svoje zakonodavno djelo, reformisanjem pravnih škola.³⁹

Mnoge od njih su bile zatvorene. Smatralo se da će samo usredređivanjem učenja prava na univerzitetima u Carigradu, Bejrutu, Aleksandriji, vlasti moći da budu sigurne u održavanju kvaliteta pravnika. Justinian je imao želju da njegove reforme budu tako upotpunjene da im dalji komentari ne budu potrebni. Njegova namjera ipak nije sprovedena i izgleda da je u toku narednog vijeka bilo napisano više pravnih djela. Vizantija vjekovima nije dala nijednog jedinog političkog teoretičara. Ustrojstvo carstva funkcionalo je tako dobro da nisu bile potrebne apstraktne diskusije. Tek u poslijednjim danima carstva, kada je postajalo jasno da ono umire, pojavili su se teoretičari sa planovima o pravilnom uređenju svijeta, ziloti iz Soluna planirali su državu-grad, koja bi, kako izgleda, kombinovala teokratske ideale Svetе gore sa trgovačkom praksom italijanskih republika, a Gemist Pleton sanjao je da na Peloponezu izgradi zajednicu koja bi bila vođena Platonovim idejama i slavom stare Grčke.⁴⁰

³⁸ Ibid., str. 72.

³⁹ Ibid., str. 73.

⁴⁰ Ibid., str. 77.

5. VIZANTIJSKA MATEMATIKA

Iako se zasnivanje Istočnog rimskog carstva vezuje za osnivanje Konstantinopolja (11. maj 330. godine⁴¹, vizantijskorn naukom nećemo zvati stvaralaštvo neoplatoničara. Sa početka njenog postojanja budući da je njihovo paganstvo bilo u neskladu sa ideologijom Carstva i predstavljalo je daleki odjek jedne civilizacije koja se tanjila i nestajala pod naletima novo dolazećeg hrišćanstva. Kada je Justinijan 529. godine zabranio rad paganskih škola u svome Carstvu, konačno su išezla zarišta paganizma koja su vjekovima prije toga bila izvor svakog obrazovanja. Ukipanjern Platonove Akademije u Atini prestala je da postoji škola koja je neprekidno radila. Od 1 387. godine stare ere, dakle punih 915 godine.⁴²

Prestankom rada paganskih škola nije u potpunosti i odrnah prestao da djeluje uticaj neoplatonizma. Još neko vrijeme su stari učitelji radili, poput Simplikija koji je, zajedno sa Damaskijem, poslednjim upravnikom Platonove Akademije, otišao u Persiju, ali se, razočaran, 533. godine vratio u Atinu gde je držao predavanja iako je škola bila zatvorena. Antenije Tralski i Isidor iz Mileta, arhitekte Svetе Sofije u Konstantinopolju, bili su ljudi helenističkog obrazovanja,⁴³ a nastavili su da rade u središtu Carstva i, sudeći prema jednoj rečenici iz trećeg dijela takozvane XV knjige Euklidovih Elemenata u kojoj se pominje Isidorovo ime, neko od njegovih učenika je načinio dopunu elemenata. Međutim, treba imati na umu da se Vizantijci nikada nisu odrekli tekovina helenske i helenističke kulture. Naprotiv, smatrali su ih osloncem svoje civilizacije i, uz hrišćansku religiju i rimsku državnu formu, osnovnim činiocem na kojem je utjemeljeno Vizantijsko carstvo. Od kolikog značaja je za Vizantijce bilo klasično naslijede može se vidjeti iz njihovog odnosa prema Platonu i Aristotelu koji su tokom hiljadugodišnje istorije casrtva vili nesravljeni autoriteti, stožeri jedne cijele civilizacije prema kojima se određivao svako ko je iole pretendovao da pokaže bilo kakvu obrazovanost, a sudeći prema Tatakisovoj istoriji vizantijske filozofije⁴⁴, filozofi i teolozi se u tom periodu mogu podijeliti u dva velika skupa : ljubitelje Platona i ljubitelje Aristotela.⁴⁵

Ako je Artistotel bio od većeg uticaja na hrišćansku dogmatiku, Platonov uticaj na obrazovanje bio je neuporediv. U VII knjizi Driave, kroz Sokratova usta. Platon kazuje da je primjetio da su „ljudi koji su od prirode obdareni za računanje, sposobni i za sve ostale nauke, a čak i oni koji sporo shvataju, ako se uče i vježbaju u računanju, irnaju bar tu korist što njihov duh u velikoj mjeri postaje oštrowniji“. Uz ovo, raspravljajući o potrebnom obrazovanju budućeg filozofa. i vladaoca, i svakog drugog javnog radnika, Sokrat tvrdi da se ono mora sastojati najpre iz aritmetike, geometrije i astronomije. Ova Platonova rasprava odigrala je izvanredno veliku ulogu u istoriji školstva. budući da je više od dva milenijuma posle nastanka države svako obrazovanje podrazumijevalo bavljenje ovim trima disciplinama koje su, zajedno sa muzikom, kasnije dobine ime kvadrivijum. Izraz Matematika imao je tada. Širi smisao i odnosio se upravo na. nauke kvadrivijuma.⁴⁶

⁴¹ G.Ostrogorski, „**Istorija Vizantije**”, Prosveta, Beograd, 1969, str. 64.

⁴² Z.Lučić, „**Vizantijska matematika**“, Matematički fakultet Beograd, 1998, str 141.

⁴³ Z.Lučić. „**Geometrija u ranovizantijskom periodu**, „**Metodika i istorija geometrije**“, Matematički institut Sanu, Divčibare, 1996, str. 54.

⁴⁴ V.Tatakis, „**Istorija vizantijske filozofije**“, Jasen, Nikšić, 1996, str. 20.

⁴⁵ Z.Lučić., op.cit., str. 114.

⁴⁶ Ibid., str. 141.

U Vizantiji su postojala dva paralelna školska sistema, crkveni koji je bio pod jurisdikcijom patrijarha, i svetovni koji je nadgledao sam car budući da je uprava Carstvom zahtjevala obrazovanu administraciju. Nauke kvadrivijuma izučavane su u školama pod carevom upravom, ali matematičko obrazovanje nije ostalo samo u okvirirna ovih škola. Grigorije (Nizijanski) iz Nizijanza. U Kapadokiji prijatelj Vasilija Velikog (330. – 379. Godina) sa kojim je studirao u Atini u svojim Homilijama⁴⁷ tvrdi da je sv. Vasilije uzimao od astronomije, geometrije i aritmetike ono što mu je bilo potrebno da bi se uzdigao do kontemplacije.

Kakav je bio značaj svetovnog obrazovanja u Vizantiji rnožemo naslutiti iz isповjesti princeze Ane Komnine koja u uvodu pohvale svome ocu caru Aleksiju.⁴⁸ (1081—1118), navodeći da je čitala Aristotelove rasprave i Platonove dijaloge ali da je svoj „duh dovela do zrelosti“ studirajući kvadrivijum. Do nas je dosljelo malo izvora koji se odnose na školstvo u Vizantiji. Podaci su fragmentarno sačuvani u Žitjima. Svjetovno obrazovanje je izvjesno postojalo sve vrijeme postojanja Vizantijskog carstva, ponekad u širem obimu, institucionalizovano kroz postojanje univerziteta, a ponekad je, sudeći prema odsustvu bilo kakvih istorijskih izvora skolski život zamirao, da bi se kasnije opet pojavio u istom ili izmenjenom obliku. Justinijan je, kako je već napomenuto, ukinuo paganske škole ali je sačuvao skole prava od kojih je najpoznatija bila u Bejrutu. Ovo pravno središte Justinijan je želeo da poveže sa Carigradskim ali je 16. jula 551. godine zemljotres uništio Bejrut, a sa njime i njegov univerzitet.⁴⁹

U Carigradu je u vrijeme Iraklija (610. – 641. godine) postojao Univerzitet imenom Pandictatorion na kojem je, prema sačuvanim podacima, Filoponov učenik Stefan predavao filozofiju i kvadrivijum.⁵⁰ Kada je Varda, ujak cara Mihajla III (842-867), reformisao nastavu na carigradskom Univerzitetu 863. godine, a upravu nad njime predao Lavu Matematičaru, katedre za geometriju i astronorniju, prema sačuvanom svjedočenju Teodora Prodomafi zauzeli su Teodor i Teudegije.⁵¹

Treba istaći da je zahvaljujući Vardinom političkom djelovanju i uticaju patrijarha Fotija, nekako u isto vrijeme kad je obnovljen Univerzitet, donešena odluka da braća Konstantin, kasnije Ćirilo i Metodije, učenici Fotijevi, budu poslati u slovenski svijet da bi ga pokrstili. Lav Matematičar predavao je na Vardinom univerzitetu u Carigradu, između ostalog, i matematiku. Jedan Fotijev učenik, Areta (oko 850. – 944. godine), izgleda da je slušao njegova predavanja o Euklidovoj VI knjizi Elemenata.⁵² Ovo je onaj isti Areta koji će kasnije postati mitropolit Cezare je u Kapadokiji, čijom zaslugom će do nas dospijeti najstariji sačuvani rukopis Eiklidovih Elemenata (kodeks B) koji se danas čuva u Bodliani, biblioteci univerziteta u Oksfordu. Aretin učenik bio je i Nikita Paflagonac čiji je ugled bio toliki da ga je car Lav VI nagradio zbog njegove učenosti.⁵³

⁴⁷ J.P.Migne, „**Patrologia Graeca**”, Vol. 56, 1856, str. 57.

⁴⁸ A.Comnene, „**Alexiade**”, ed. et trad leib. C.B.B, vol 3, 1949.

⁴⁹ Z.Lučić, op.cit., str. 143.

⁵⁰ L.Breyer, „**Vizantijska civilizacija**“, Nolit, Beograd, 1976, str. 412.

⁵¹ Ibid., str. 416.

⁵² K.Krumbaher, „**Geshidhte der Byzantinischen litteratur**“, Munchen, 1891, str. 622.

⁵³ H.G.Bek, „**Putevi vizantijske književnosti**“, Srpska književna zadruga, Beograd, 1967, str. 214.

Pomenuti Lav VI (886. – 912. godine) reorganizovao je nastavu prava, a Konstantin Porfirogenet (913. – 959. godine) je poslije 945. godine obnovio nastavu na Univerzitetu koja je pod njegovim nastom i sa vladarem Romanom Lakapinom (920. – 944. godine) bila zamrla. Za njegove vladavine bile su zastupljene sve discipline, a, uz retoriku, naročito kvadrivijum, pravo i medicina.⁵⁴ Od vremena cara Jovana Cimiskija (969. – 976. godine) nema svjedočanstava o postojanju predavanja na carigradskom univerzitetu sve do 1045. godine kada Konstantin IX Monomah obnavlja nastavu. U međuvremenu postojale su pojedine privatne škole. Jednu od njih u Carigradu je 1028. godine otvorio Jovan Mavropus iz Klaudiopolja u Kilikiji za koga se ne zna gdje je stekao svoje enciklopedijsko znanje. Njegov najsjajniji učenik bio je Mihailo Psel (1018. – 1079. godine), jedan od najobrazovanijih ljudi svoga vremena i jedan od najuticajnijih ministara. više careva, čiji se značaj u kulturi Vizantije ogleda najpre u obnavljanju ideja neoplatonizma.

Sačuvan je jedan tekst koji se pripisuje Pselu, a odnosi se na četiri matematičke nauke, aritmetiku, muziku, geometriju i astronomiju.⁵⁵ Sačuvan je podatak da je Psel za predavanja matematike koristio udžbenike Nikomaha iz Gerase, Euklida, Diofanta, i Teona iz Smirne, a za astronomiju Ptolemaja i Prokla. Matematičke nauke su ga, izgleda, posebno privlačile. On se ruga Jovanu Lombardu zato što je rimljani „jer nijedno dete Rima dosad nije bilo geometar“.⁵⁶ Smatrao je da je prvi cilj matematike praktičan, ali da je matematika most koji na drugu stranu prevodi svakoga ko bi da pređe iz čulnog u inteligenčni svijet i da postoji i krajnji cilj matematike koji se tiče ideja i kojem bi morao da teži svaki filozof.⁵⁷

Iako u njegovoj matematici nema ničeg novog i originalnog značaj Mihaila Psela u istoriji vizantijske matematike je znatan prije svega zbog njegovog oživljavanja neoplatonizma. Njegov pogled na matematiku je sasvim nov. Svojim savremenicima koji su bili mistici zagledani samo u sopstveno unutarnje prosvjetljenje, Psel se suprotstavlja misaonim sistemom koji rehabilituje intelektualni napor pojedinca. Oživljavanjem starih vrijednosti i nalaženjem njihovog novog mesta u vizantijskom pravoslavlju on i matematici daje novo mjesto unutar vizantijske kulture.⁵⁸

Psel je bio nosilac titule „konzul filozofije“ i prvi upravnik Filozofskog fakulteta u Carigradu koji je, vjerovatno kada, i Pravni fakultet, osnovan 1045. godine novelom cara Konstantina IX (1042—1055). Ovaj fakultet Psel je zvao Gimnasionom, a uz retoriku, na njemu je predavao kosmografiju i geometriju. Jedan od središnjih događaja. u istoriji Univerziteta bila je promjena pod Aleksijem Komninom koji je, prvi put u istoriji Carstva, Crkvi dodijelio pravo da nadgleda nastavu na Univerzitetu. Pravdući oca, Ana Komnina kazuje da Aleksije nikada nije prestao da ohrabruje studente, ali im je preporučivao da, prije no što upoznaju tvorevine grčke kulture, najpre savladaju svete knjige.⁵⁹

Unuk Aleksijev, Manojlo Komnin (1143. -1180. godine), reformiše Univerzitet i, u skladu sa zapadno evropskim standardima, ukida neoplatonizam nastao pod Pselovim uticajem i uvodi isključivo aristotelovsku nastavu koja se sastoji iz logike, dijalektike, fizike, metafizike, astronomije i meteorologije. Tadašnji konzul filozofije i upravnik Filozofskog

⁵⁴ L.Buja, „Vizantijska civilizacija“, Nolit, Beograd, 1976, str. 417.

⁵⁵ C.Boyer, „A history of mathematics“, Wiley, 1998, str. 274.

⁵⁶ F.Bossanade, „De operative Deamonu“, Nürnberg, 1838, str. 169.

⁵⁷ Ibid., str. 174.

⁵⁸ Ibid., str. 202.

⁵⁹ L.Breyer, op.cit., str. 424.

fakulteta Mihailo Anhijal, budući patrijarh, hvalio je cara što je vratio filozofiji ugled i ukinuo „*ono što je bilo trulo*“. Poslije pada Carigrada 1204. godine pod naletima krstaša, prestale su sa radom javne škole, a središte univerzitetskog života premešta se u Nikeju gdje je car Jovan Vatac (1222. – 1254. godine) osnovao filozofski fakultet čiji je upravitelj od 1238. godine bio Nićifor Vlemid (1197. – 1272. godine), najistaknutiji naučnik toga vremena. Njegovi učenici bili su Georgije Pahimer, budući car Teodor Laskaris i Georgije Akropolit. U svojoj biografiji Georgije Kipraninlo piše da, je bio Akropolitov učenik od 1264. do 1271. godine i slušao Aristotelovu filozofiju, Euklidovu geometriju i Nikornahovu aritmetiku.⁶⁰

Pahimerovo istorijsko djelo odnosi se dijelom i na događaje na Balkanu. Njegove vijesti osvjetljavaju važne decenije u politici Vizantije obnovljene ponovnim osvajanjem Carigrada. 1261. godine i odnose se na napore cara Mihajla VIII Paleologa, da Carstvu povrati supremaciju na Balkanskom poluostrvu izgubljenu krstaškim osvajanjem Carigrada. 1204. godine. Dragocjene podatke Pahimer daje o vlasti kralja. Milutina u vremenu presudnom za buduće vizantijske odnose. Nastava, je zamrla pod carem Mihailom VIII, da bi pod njegovim naslijednikom Andronikom II Paleologom (1282. – 1328. godine) dobila novi zamah i postala zamjetak vizantijskog humanizma.

Univerzitet je obnovljen, ali se ne može utvrditi da li su škole u kojima su predavali najznačajniji naučnici onoga vremena Maksim Planud, Teodor Metohit i Nikifor Grigora bile javne ili privatne. Škola Maksima Planuda (oko 1255.- 1310. godine), koji je rodom bio iz Nikomedije, po svemu sudeći pripadala je Univerzitetu. Planudćijevo pravo ime je bilo Manojlo (kada se zamonašio 1283. godine dobio je ime Maksim), autor je sholija prvih dveju knjiga. Diofantove Aritmetike⁶¹ i dijela sa naslovom Aritmetika prema Indijskoj metodi, u kojoj koristi indijske oznake za devet brojeva 1,2,3,4,5,6,7,8,9 i oznaku 0 za nulu.

Još nekoliko vrsnih poznavalaca matematike obilježilo je vreme koje se obično naziva Renesansom Paleologa. Prije svega Nikola Artavazd, Ravda, iz Smirne, XIII/XIV vek, čija sačuvana pisma koja su nesumnjivo zasnovana na starijim grčkim izvorima, sadrži tablice množenja zapisane na grčki način.⁶² Ravda sabira razlomke na način kako mi to danas činimo računajući najmanji zajednički imenilac.⁶³ Napomenimo da su sačuvani podaci o grčkim metodama računanja kvadratnog korijena u dva dokumenta. iz petnaestog vijeka.

Čuvar patrijaškog pečata u vrijeme cara Andronika, III, Jovan Pedijasim, Galen (XIII/XIV vijek), bavio se geometrijom. Napisao je dijelo o geometriji u kojem uglavnom sledi Heronove geometrijske ideje. Napisao je i napomene o složenim problemima aritmetike i raspravu o problemu udvostručenja kocke. Na samom kraju pomenimo još dva kasno vizantijska poznavaooca matematike Georgija Trapezuntskog (1395. – 1484. godine), koji je prevodio Ptolenajev Almagest, površno i netačno [10, str. 162, no3, 5, str. 130] i Georgija Geometra koji je, najverovatnije u XIV ili XV veku, napisao traktat o zemljomerstvu.

Poslijednji vizantijski intelektualci nisu pokazivali mnogo znatiželje kada je matematika u pitanju. Paeton, Visarion, Genadije Sholarije bili su okupirani ranom filozofskom, političkom i teološkom problematikom.

⁶⁰ Z.Lučić, op.cit., str. 149.

⁶¹ T.J.Heacht, „A history of Greek Mathematics”, vol II, Dover, 1984, str. 453.

⁶² B.L.Wartden, „Science Awaking”, Gronigen, 1954, str. 46.

⁶³ Ibid, str. 48.

Kada, su 1453. godine Turci osvojili Carigrad konačno je prestalo da postoji hiljadugodišnje Vizantijsko carstvo. Ukupna slika matematičkog stvaralaštva, u tom dugom periodu stećena je na osnovu malobrojnih izvora, koji su do sada, objavljeni. Od uživanja, u kritičkom gledanju prirode i svijeta oko sebe koji su krasili kasni helenizam, u Vizantiji skoro da ništa nije ostalo.⁶⁴Vizantijci nisu dijelili naučnu radoznalost Aleksandrijskog vijeka, njih je više okupirao problem spasenja duše.⁶⁵

Zahajevi obrazovanja koji su opstali sve vreme postojanja Carstva, ipak su ih upućivali na izučavanje naučnih djela, antičkih autoriteta. Zahvaljujući strasti učenja ova djela su do nas i dospijela. Najstariji njihovi sačuvani prepisi nastali su iz potreba vizantijskog školstva.Naučnici i mislioci tokom duge istorije Carstva, posvetili su mnoga djela nauci, između ostalog i matematički. Na žalost, malobrojni su izvorni tekstovi do sada, proučeni i objavljeni. Ispitivanje ovih tekstova, kako misli Krumbaher, omogućilo bi da se uvidi da rad ovih naučnika nije beznačajan kao što misli Moric Kantor.⁶⁶

⁶⁴ H.C.Bek, op.cit., str. 17.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Ibidem.

6. VIZANTIJSKA KNJIŽEVNOST

Vizantijska književnost naziv je za srednjovekovnu književnost na grčkom jeziku, koja počinje oko 330. godine, kada je rimski car Konstantin Veliki posvjetio Bizant, drevnu koloniju Grka iz Megare na peloponeskom Istmu, za novu prestonicu Rimskog carstva, izgradio ga kao Novi Rim, u svemu izjednačio sa starim i dao mu svoje ime Konstantinopolj, i traje do 1453. godine, kada je poginuo Konstantin XI Paleolog, zvan još i Dragaš, sin vizantijskog cara i vlastelke Srpkinje, od svih napušten, beznadežno braneći Carski grad od Mehmeda II Osvajača i njegovih Turaka Osmanlija. Na svome je početku vizantijska književnost jednostavno grčka književnost kasnog carstva. Odlikuje je samo to što je u potpunosti srasla sa hrišćanskom književnošću grčkog jezika i što ova više ne živi zasebnim životom skriveno od državne i službene javnosti. Na svom kraju vizantijska književna predaja postaje bitna podloga za stvaranje moderne grčke nacije, a važne je zanimljive veze vežu i za evropski humanizam.⁶⁷

Slika br 8: Vizantijska književnost

Izvor: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/8/87/Old_book_bindings.jpg/800px-Old_book_bindings.jpg(datum konekcije 14.11.2015 u 17 : 25)

Ove dvije vrste sekularne prozne književnosti jasno ukazuju na dvojni karakter vizantijskog intelektualnog života u njegovim društvenim, religijskim i lingvističkim aspektima. Sa te tačke gledišta istoriografska i hronografska književnost nadopunjaju jedna drugu, prva je više aristokratska po svojim autorima i sekularna po karakteru, dok druga i po autorima i po karakteru više pripada crkvenom i manastirskom okruženju. Vizantijske istorije pripadaju učenoj književnosti, dok su hronike bliže narodnoj književnosti i narodnom grčkom

⁶⁷ https://sh.wikipedia.org/wiki/Vizantijska_knji%C5%BEevnost(datum konekcije 14.11.2015 u 18 : 25)

jeziku. Istorije su pažljivo komponovane, dok hronike uglavnom daju samo sirovu građu. Istorije se ograničavaju na opisivanje savremenih i tek minulih događaja, dok hronike obrađuju cjelokupnu svjetsku istoriju, onako kako je ona bila percipirana u srednjem vijeku. Stoga su istorije značajne prije svega za političku istoriju, a hronike za istoriju civilizacije.

6.1 Iсториографија

Vizantijska istoriografija u najširem smislu riječi predstavlja nastavak i njegovanje antičkih grčkih tradicija. Antička istoriografija (Herodot, Tukidid, Ksenofont i Polibije) bila je, dakle, neposredan uzor vizantijskoj istoriografiji, i ona je sve do Laonika Halkokondila nastojala da održi kontinuitet istorijskog prikazivanja, u istom duhu i na istom nivou. U tome je Vizantija dala svoja najbolja, "najliterarnija" književna dela, koja se mogu mjeriti samo sa ostvarenjima u crkvenoj poeziji i nekim dijelima teološke literature. Antičke i helenističke tradicije u istoriografiji nastavljaju neposredno vizantijski istoričari, ne samo oni iz ranovizantijskog odnosno poznorimskog perioda, ili istoričari 6. i 7. vijeka (Prisk, Prokopije, Agatija, Menandar Protektor i dr.) nego i oni iz kasnijeg doba sve do 15. vijeka. Istoričari saopštavaju građu svojega ili neposredno protekloga vremena, njihovo područje je zapravo savremena istorija. Publika kojoj su ova djela namjenjena sastavljena je od visoko obrazovanih ljudi vizantijskog dvora i crkve. Mada vizantijski istoričar piše da bi svoju publiku upoznao sa činjenicama istorijskih zbivanja, on te činjenice saopštava na način koji je literaran, jezikom svježim i plastičnim. Ličnost je u središtu istorijskog prikazivanja, a s time i čitavo to prikazivanje biva obojeno literarno-subjektivnom interpretacijom njenoga karaktera, kako to inače biva u književnom stvaranju. Za vizantijskog istoričara, istorija je prije svega istorija ljudi, ne društva, i zakonitosti istorijskog zbivanja svode se, naravno, najpre na metafizičke zakone, a onda na psihološke i moralne zakonitosti ponašanja pojedinih ličnosti. Zato ličnost ovdje daje osnovni ton.⁶⁸

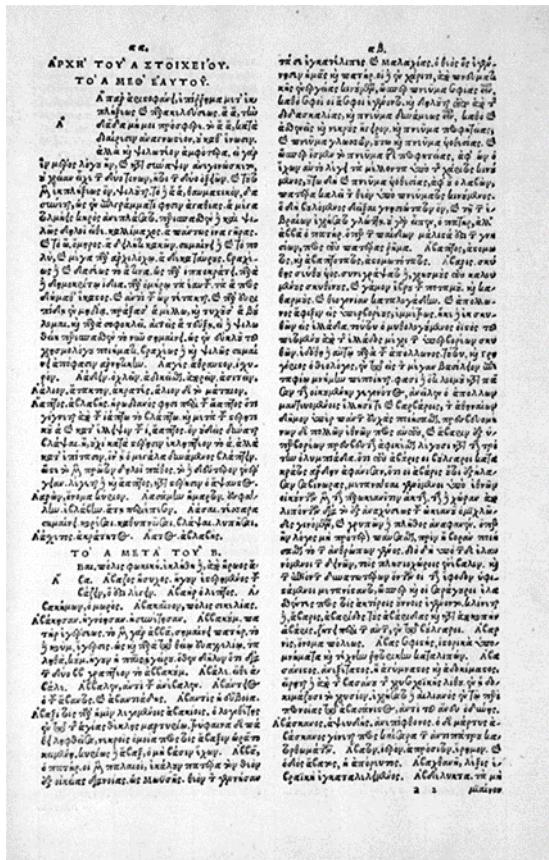
Vizantijska istoriografija broji mnoga krupna imena, bez čijeg bismo djela u poznavanju Vizantije imali nenadoknadivih praznina. Ovi su istoričari, pored toga, imali i neposrednih zasluga za razvitak vizantijske države i kulture uopšte, predstavljajući kulturnu i političku elitu, vrhunac na društvenoj ljestvici. Većina vizantijskih istoričara zauzimala je najviši položaj i imala vrlo odgovorne funkcije carskih savetnika, sekretara, diplomata, pravnika, logoteta i sl., pa među njima nalazimo pravnike kao što su Prokopije, Agatija, Evagrije, Mihailo Atalijat, državnike kao što su Jovan Kinam, Nikita Honijat, Georgije Pahimer, Laonik Halkokondil, oficire i diplomatе kao što su Nikifor Vrijenije, Georgije Akropolit, Georgije Sfrances, pa čak i careve i članove carskih porodica kao što su Konstantin Porfirogenit, Ana Komnina, Jovan VI Kantakuzin i drugi.

Premda su vizantijski istoričari najviše zavisili od antičkih modela, pa se stoga čini da oni predstavljaju jedan kontinuirani niz u kome se na prethodnika nastavlja njegov nasljednik, oni se ipak ne stapaju u jednu uniformisanu celinu. Većina istoričara pripada ili periodu 6. i 7. vijeka, dakle tokom vladavine istočnorimskih careva, ili periodu od 11. do 14. vijeka, dakle u doba vladavine dinastije Komnina i Paleologa. Na svom vrhuncu, koji pada u vrijeme vladavine makedonske dinastije (9. i 10. vijek), vizantijski je svijet dao mnoge velike junake, ali ne i značajne istoričare, osim usamljene ličnosti cara Konstantina VII Porfirogenita.⁶⁹

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ Ibidem.

Slika br 9: Strana iz vizantijske enciklopedije

Izvor: https://sh.wikipedia.org/wiki/Vizantijska_knji%C5%BEevnost#/media/File:Suda.jpg
 (datum konekcije 14.11.2015 u 17 : 30)

U prvom periodu (6. i 7. vijek) najznačajniji je Prokopije, kako zbog teme koju obrađuje tako i zbog književne vrijednosti njegova dela. Njegova tajna istorija, tipično vizantijsko djelo, napada cara Justinijana s jednako snažnim patosom s kojim ga njegovo djelo o građevinama uzdiže i slavi. Međutim, u književnom stilu i načinu istorijskog izlaganja on slijedi antičke uzore, kao što se vidi po preciznosti i lucidnosti njegovog pripovjedanja modelovanog prema Tukididovom te u pouzdanosti obavještenja koja daje, što su sve veoma značajni kvaliteti za jednog istoričara. Prokopije, a u velikoj mjeri i njegov slijedbenik Agatija, ostali su uzorima ovog deskriptivnog stila sve do 11. vijeka. Prokopije je prvi predstavnik uzvišenog stila u vizantijskoj književnosti, a u tome ga je prevazišao samo Teofilakt Simokata u 7. vijeku. Međutim, uprkos neklasičnom obliku njihovih djela, ovi istoričari približavaju se antici po svojoj slobodi od crkvenih i dogmatskih tendencija. Učeni car Konstantin VII Porfirogenit, predstavljen kako ga kruniše Isus Hrist.⁷⁰

Između istorijskih dela prvog i drugog perioda stoji jedna izolovana skupina djela, koja po tematici i obliku predstavljaju jasnu suprotnost obema ovim grupama. To su djela sačuvana pod imenom cara Konstantina VII Porfirogenita (10. vijek) i koja obrađuju upravu

⁷⁰ Ibidem.

nad carstvom, njegovu političku podelu i ceremonijal vizantijskog dvora. Ova djela bave se unutrašnjim prilikama u carstvu, te predstavljaju važne izvore za etnografske informacije i istoriju civilizacije, a neka su značajna i po tome što se služe i izrazima iz narodnog govora.

Druga grupa istoričara predstavlja klasični eklekticizam ispod koga se skriva neklasična tradicija pristrasnosti i teološkog fanatizma. Premda su pisali u raskošnim klasičnim oblicima, istoričarima doba Komnina i Paleologa nedostajalo je klasičnog duha. Iako su mnogi od njih imali jače i privlačnije ličnosti nego pisci Prokopijeve tradicije, sama snaga ličnosti ovih pojedinaca i njihove bliske veze sa carskom vladom narušile su objektivnost istorijskog prikazivanja i proizvele subjektivna i pristrasna djela. Tako Aleksijada, pedantno djelo princeze Ane Komnine, slavi njenog oca Aleksija I Komnina i reorganizaciju carstva koju je on započeo istorijsko djelo njenog supruga, Nikifora Vrijenija, opisuje unutrašnje sukobe koji su pratili uspon Komnina u obliku svojevrsne porodične hronike (kraj 11. vijeka). Jovan VI Kantakuzin samozadovoljno pripovjeda o svojim vlastitim dostignućima (14. vijek). U ovoj grupi istoričara nalaze se i snažne antiteze, kako lične tako i objektivne. Nasuprot Jovanu Kinamu, koji je iskreno mrzeo sve što dolazi iz zapadne Evrope, stoje tolerantni Nikita Honijat (12. vijek), i pomirljivi ali dostojanstveni Georgije Akropolit (13. vijek). Nasuprot teološkom polemičaru Georgiju Pahimeru (13. vijek), stoji građanin svijeta Nikifor Grigora (14. vijek), sa svojim dubinskim poznavanjem filozofije i antičkoga svijeta. Premda subjektivni u unutrašnjim pitanjima vizantijske istorije, ovi i drugi istoričari ovoga razdoblja ipak su objektivni u prikazivanju spoljašnjih događaja, a posebno su vrijedni kao istorijski izvori za pojaz Slovena i Turaka na istorijskoj pozornici Evrope.⁷¹

6.2 *Hronografija*

Hroničarski vid istorijskog prikazivanja razvio se u Vizantiji do savršenstva, i postao karakterističan za vizantijsku istoriografsku književnost uopšte. To je posljedica činjenice da hronika, koja želi da pruži zaokruženu istoriju svijeta kako bi svijet u svome dinamičkom procesu mogao opet biti shvaćen kao jedna cjelina, najviše i odgovara vizantijskoj (možda uopšte srednjovjekovnoj) potrebi da vlastitu istorijsku stvarnost izvede – preko božanske kosmogenije – iz akta božje volje i dejstva božje promisli, ili, kako bi to Vizantinac najradije rekao, iz Božje "ikonomije" (plana). U hronici se opet srećemo sa onim što je izrazito vizantijski, srednjovekovni kolorit, sa religioznim, odnosno istoriozofskom interpretacijom svijeta. Istorija je drama, a hronika priručnik sa građom koja treba da omogući rekonstrukciju te drame i razumijevanje njene osnovne poruke. Zato hronika najčešće, i po pravilu, nastaje u crkvenoj sredini, i to upravo u monaškoj sredini. Vizantijska hronografija po svom je osnovnom karakteru lektira za široke slojeve, lektira koja treba da pouči i zabavi. Zato je njen ton didaktičan, ali i pristupačan i čitak. Pisana je jednostavnim jezikom, koji se u mnogim elementima približava narodnom govoru. Zahvaljujući tim osobinama, hronika je raširenija od "čistih" istorijskih djela, ona je prešla granice grčkog jezika i, prevedena na latinski, staroslovenski i neke orijentalne jezike, odigrala je značajnu ulogu u formiranju istorijske svijesti mnogih evropskih naroda. Od čitave vizantijske istoriografske književnosti jedino su hronike prevodene na staroslovenski. Zbog svega toga je s pravom rečeno da je kulturno-istorijski značaj hronika daleko veći od značaja "pravih" istorijskih dela.⁷²

Činjenica da su vizantijske hronike, za razliku od "čisto" istorijskih dela, bile namijenjene širokoj publici uticala je na razlike koje između ova dva korpusa postoje u

⁷¹ https://sh.wikipedia.org/wiki/Vizantijska_knji%C5%BEevnost(datum konekcije 14.11.2015 u 18 : 30)

⁷² Ibidem.

pogledu njihovog porijekla, razvoja, raširenosti, te karaktera, metodologije i stila. Premda koren vizantijske hronografije još uvek nisu pouzdano utvrđeni, njihovo relativno kasno pojavljivanje (6. vijek), i potpuno odsustvo helenističke tradicije u njima znače da one predstavljaju relativno novu tvorevinu. Hronistika je prvobitno bila nešto strano grčkoj civilizaciji, pa je i prva hronika koja se pojavila u Vizantiji bila djelo jednog neobrazovanog Sirjca. Njen prepostavljeni prototip, Hronografija Seksta Julija Afrikanca, ukazuje na orijentalne hrišćanske izvore. Nepovezana sa ljudima od ugleda i položaja i bez dodira sa svetom dvora i aristokratije, ona prati modele ograničene na svoju vlastitu usku sferu. U 9. vijeku vizantijska hronostika doživljava svoj vrhunac, upravo u doba kada dolazi do opadanja istorijske književnosti. Nakon toga hronografija ubrzano propada, kasniji manji hroničari, kojih je bilo sve do 12. vijeka, ugledali su se dijelom na savremene, a dijelom i na starije istoričare. Za vreme Paleologa više se ne pojavljuju hronografska djela.⁷³

Slika br 10 : Ilustracija i tekst iz hronike

Izvor: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/8/87/Old_book_bindings.jpg/800px-Old_book_bindings.jpg(datum konekcije 14.11. 2015 u 17 : 40)

Hronike nisu samo važan izvor za istoriju vizantijske civilizacije, nego su i same uticale na širenje te civilizacije prema novoprdošlim Slovenima, Mađarima i Turcima. Obrađujući ono što je zanimalo običan narod – čudesne i zastrašujuće događaje opisane živim bojama i protumačene terminima hrišćanske interpretacije – hronike su izvršile značajan uticaj. Metodologija obrade istorijske građe sasvim je primitivna, iza svakog njihovog djela nalazi se neki stariji izvor koji je samo malo modifikovan, tako da cjelina nalikuje nekom zborniku sirove građe a ne brižljivo obrađenom mozaiku vizantijskih istoričara. Hronike su

⁷³ Ibidem.

bogati izvor za proučavanje komparativne gramatike, jer su pisane narodnim jezikom, koji odaje siromašno obrazovanje i njihovih autora i publike kojoj su bile namijenjene.

Najznačajnije vizantijske hronike napisali su Jovan Malala, Teofan Ispovednik i Jovan Zonara. Malalino djelo predstavlja prvi primjerak jedne hrišćanske vizantijske hronike nastale u manastirskom okruženju, a sastavio ju je u Antiohiji u 6. vijeku helenizirani Sirijac i monofizitski teolog. Prvobitno zamišljena kao gradska, proširila se u svjetsku hroniku i postala popularno istorijsko djelo, puno faktičkih i hronoloških grešaka, ali ipak glavni izvor za većinu kasnijih hroničara kao i za neke crkvene istoričare. Ta je hronika istovremeno prva narodna istorija koja je prevedena na staroslovenski jezik (početkom 10. vijeka). Bolja je u obradi i rasporedu građe, i više istorijska, jeste Hronika koju je napisao Teofan ispovednik, monah iz 9. veka, rođen u Maloj Aziji, koja je takođe postala uzorom kasnijih hroničara. Ona sadrži mnogo vrijednih informacija koje potiču iz izvora koji nam se nisu sačuvali, a posebno važnom za Zapadnu Evropu čini je činjenica da je već do kraja 9. vijeka bila prevedena na latinski jezik. Kratka istorija Jovana Skilice napisana je kao povijest vizantijskih careva, pa je i klasifikacija građe izvedena na tom principu. Univerzalna hronika Jovana Zonare (12. vijek) donekle odslikava atmosferu komninske renesanse, ne samo da pripovjedanje teče ljepše i lakše nego Teofanova, nego su u tekstu uključeni i mnogi odlomci iz antičkih pisaca. Ta je hronika bila prevedena ne samo na staroslovenski i latinski, nego i na italijanski i francuski jezik (16. vijek).

6.3 *Hagiografija*

⁷⁴Posebnu vrstu istorijske književnosti, koja ujedno pripada i religijskoj književnosti, čine žitija svetaca, odnosno hagiografija. Ovaj se književni rod obično i stavlja u grupu teoloških spisa, jer njegov osnovni cilj više i nije spašavanje ljudskih događaja od zaborava putem pisanog bilježenja, već čista religiozna pouka. Žitija svetaca pripadaju, strogo uzev, liturgijskoj književnosti, istorija nije njihov osnovni zadatak i smisao. Međutim, hagiografija se može svrstati i među djela istorijske književnosti zbog istoriografske geneze i teološko-didaktičke evolucije ovog književnog roda, što predstavlja jednu karakterističnu pojavu za vizantijsku i srednjovijekovnu književnost uopšte. Metafizičko-moralizatorske tendencije vizantijskog istorijskog prikazivanja došle su ovde do svog punog izražaja i odnijele potpunu pobjedu.

Hagiografija počinje kao istinita priča o mučeništvu i hrabrosti, o suđenju, torturi i smrtnoj kazni stvarnih, istorijskih osoba – mučenika. Ponekad su to čak i sačuvani sudske zapisnici, dakle neposredna dokumentacija, svojevrsni dosjei procesa. Ponekad je to, opet, svjedočanstvo prisutnih, povijest neposrednog očevica, neka vrsta verodostojne sudske reportaže. Takva acta martyrum (kratki izvještaji o pojedinim mučenicima) predstavljaju autentičan istorijski izvor. Po ugledu na ova istorijska saopštenja naslijedjena iz previzantijskog, rimskog perioda crkvene istorije, ranovizantijsko žitije je pisano trezveno, o realnim istorijskim ličnostima, u okvirima mogućeg. Međutim, u svojoj daljoj evoluciji, žitije kao istorija, istorija pojedinih ličnosti – dakle kao biografija ili dokument o mučeništvu – sve više gubi na verodostojnosti, istorijska istina u njemu se odeva u ruho privlačno za maštu srednjovjekovnog čovjeka i biva opterećena čudesima, demonomanijom i sujeverjem. U čitavom svom viševekovnom postojanju vizantijska se hagiografija kreće između ta dva pola, istorije i legende. Baš ta promena kazuje vrlo mnogo o vizantijskom poimanju istorije, upravo

⁷⁴ Ibidem.

o onom shvatanju koje je uslovilo pojavu i čak neku vrstu pobjede vizantijske hronistike. Koliko god se "čisti" istoričari trudili da u svojim istorijskim djelima pruže samo istorijsku činjenicu, to ni njima ne uspijeva u potpunosti. Hronografija je već rađena u biblijskim okvirima, tako reći sa biblijskom pretenzijom: u njoj je istorija i vidljivo obeležena kao proces koji počinje stvaranjem sveta, dakle aktom božjim, i koji vodi ciljevima identičnim sa ciljem stvaranja – uspostavi carstva božjeg.

Vizantijska hagiografija bi živnula kad god je neko veliko zbivanje u crkvi aktualiziralo bilo ispovedničku smjelost mučenika ili bizarnost pustinjačkog podviga. U tim prilikama hagiografija se uvek vraća na svoju polaznu tačku, na temelj realnih istorijskih činjenica, te i pored sve svoje panegiričnosti, sadrži uvek ubedljivo jezgro istorijske istine. Hagiografska legenda nastaje tek kada se žitije odvoji od aktuelnog zbivanja, bilo isto to žitije od svog arhetipa, ili čitava jedna grupa žitija od događaja zbog kojih je nastala. S obzirom da se događaji vezuju za jednog glavnog junaka, žitija se često nalaze na granici romanesknog. Najčešća scena u kojoj se odigrava život sveca je pustinja, a glavni centri žanra su Egipat, Palestina i Sirija, gde je podvižništvo i najviše cvjetalo, to su uopšte centri teoloških zbivanja. Hagiografija opada sredinom 7. vijeka, kao i vizantijska književnost u cjelini, a do obnove dolazi početkom 9. vijeka.

6.4 Poezija

⁷⁵Ranije se smatralo da Vizantija nikada nije imala svoje pjesništvo, da je poetski duh stran vizantijskom književnom stvaralaštvu, da je sve što nam je od Vizantinaca ostalo na tom području proza, ili u najboljem slučaju imitacija, i to uvek loša, velikih klasičnih uzora helenске poezije. Klasično obrazovane generacije istoričara književnosti, sve do kasnoga 19. vijeka, tražile su u pjesništvu srednjeg veka – naročito u pjesništvu grčkom – prisustvo klasičnih poetskih mjerila i vrsta, prije svega stih organizovan u duhu kvantitativnog načela prema dužini sloga. Takve poezije Vizantija, zaista, skoro da nema, a ukoliko je i ima, onda je to uglavnom pokušaj da se manje ili više korektno podražava klasični uzor. Ali je zato Vizantija stvorila pesmu slobodnu od kvantiteta klasične metrike, kretanu čistim, izvornim ritmom jezika – književnog ili narodnog, poeziju crkvenu i religioznu, i pesmu pisani jezikom demosa, u ono doba prezrenog ali jedino sposobnog da preživi gorku sudbinu vizantijske kulture. U stvari, vizantijsko pjesništvo je veliko po obimu i značajno po vrednosti. Pogotovo od trenutka kada je u grčkoj crkvenoj poeziji otkrivena ritmička zakonitost himni i kanona, i kada je njenom religioznom pjesničkom jeziku priznata vrijednost iskrenog i nadahnutog umjetničkog izraza, uvidjelo se da je vizantijskim pjesništvom poetika obogaćena jednom novom kategorijom.

Osim toga, pjesništvo je u ovom slučaju najbolji put da se shvati sav kompleks književnog stvaranja jednog društva dalekog, od nas ne samo vremenom nego i jednim ogromnim kulturno-istorijskim hijatusom koji nas čini nesposobnim da – u svome vremenu – doživimo jedno drugačije vrijeme, ne naše i ne našim shvatanjem svijeta prožeto. Pjesništvo je, pored istoriografije, upravo ona vrsta književnog stvaralaštva kroz koje se najbolje može razumjeti vizantijska kultura, njen duh, pogled na svijet, njene vrijednosti, preokupacije. Tu će se vidjeti da Vizantinac nije hladan, dosadno učen, neinventivan, iako i to umije da bude. On jeste obuzet crkvom, ali on nije samo teolog, njegova religioznost dostiže i sublimne visine lirskog doživljaja u kome se religiozno spaja sa estetskim, Logos sa Ljepotom.

⁷⁵ Ibidem.

Vizantinac je i političar, ali ne samo vatreni navijač dema nego i pažljivi posmatrač istorijskog zbivanja. On je u svemu pjesnik više no pripovijedač, i kada hoće da kaže svoju riječ o ljudima s kojima živi, reći će to kroz pjesmu, prije svega kroz epigram. Pjesničke tvorevine pisane na narodnom, dimotičkom jeziku, otkriće svježinu narodnog duha kroz čitavo doba Vizantije, sve izrazitije što se ono književno, i naročito – učeno stvaranje bude bližilo svome kraju.

Za razliku od crkvenog pjesništva, samostalnog u svome nastanku i razvitku, vizantijska profana poezija naslanja se na antiku. Ona je zapravo profana po svojoj neliturgijskoj nameni, s jedne strane, i po antičkoj formi, s druge, ali je ta poezija dobrim dijelom i dalje religiozna po svojoj tematiki ili bar po koloritu u koji je odjevena. U stvari, i profana poezija Vizantije tek je svojim manjim dijelom u pravom smislu reči profana. U posebnu grupu, u odnosu na crkveno ritmičko pjesništvo, izdvaja ga nedvosmisleno nadovezivanje na antičku književnu tradiciju, prije svega u formalnom smislu. Kvantitaivna metrika je polazni princip, mada ne sasvim dosledno sproveden i naročito ne u svojim čistim prvobitnim stopama. Profana poezija, zapravo, raskida svoje veze sa metričkim normama antike. Ona je u Vizantiji razvila novu metričku formu, tzv. politički stih. Politički stih je građen prema akcentu, i istovjetni stihovi se ponavljaju jedan za drugim, za razliku od ritmičke pjesme u kojoj se s periodom mijenja i stopa. Po rečima Krumbachera, politički stih je najvažnija koncesija koju vizantijska profana poezija čini duhu svoga vremena. Porijeklo političkog stiha nije sasvim razjašnjeno. Mišljenje da je taj stih nastao u 10. vijeku korigovano je otkrićem ovog stiha u poslovicama navedenim u delima 7. vijeka (Lestvici Jovana Lestvičnika i Lugu duhovnom Jovana Mosha). Moguće je da se u političkom stihu pjevalo i prije 7. vijeka. Kao što se nije moglo potpuno nadovezati na antiku u svojoj metriči, tako profano pjesništvo nije moglo oživjeti ni izvesne pjesničke vrste koje su obilježavale antičku književnost. Ni epika, ni drama, čak ni lirika klasičnog perioda u Vizantiji nijesu mogli da opstanu.

6.5 Epigram

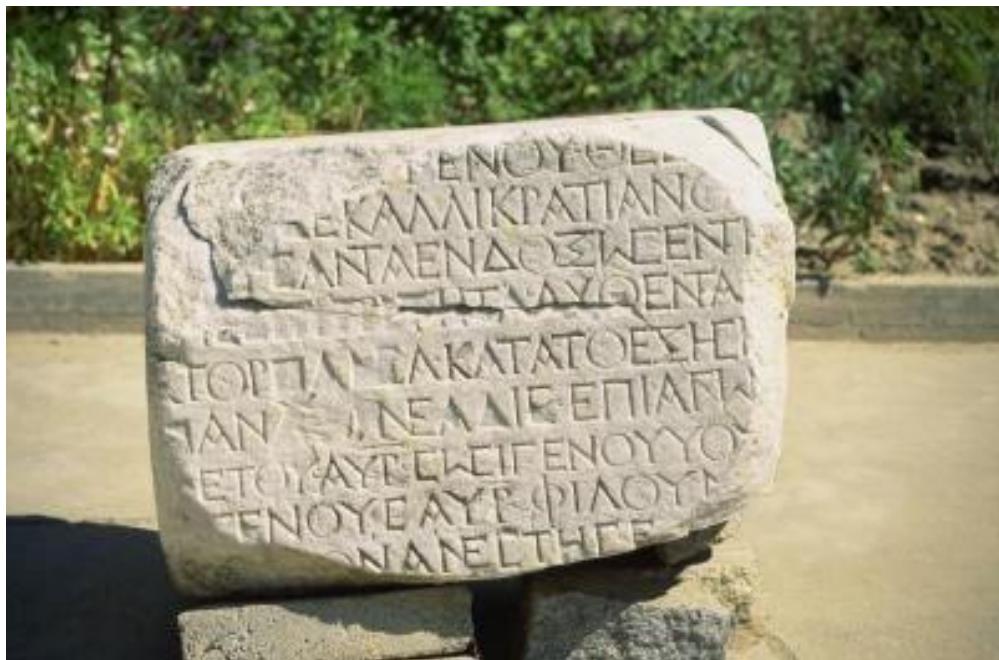
⁷⁶Epigram je odgovarao ukusu Vizantinaca zbog svojeg ornamentalnog karaktera i mogućnosti da se kroz njega izrazi autorova intelektualna domišljatost. Taj književni oblik u potpunosti je odgovarao minijaturi u umjetnosti koja je doživjela veliki procvat u Vizantiji. Epigram od autora nije zahtijevao neku veliku imaginaciju, a glavna se teškoća sastojala u tehniči i postizanju najbolje moguće pregnantnosti u izrazu. Među vizantijskim epigramatičarima mogu se razlikovati dvije skupine, jedna klasicističko-humanistička i druga hrišćansko - religijska. Najznačajniji predstavnici prve grupe jesu Agatija (6. vijek) i Hristifor iz Mitilene (11. vijek), a druge teološki pisci Georgije Pisida (7. vijek) i Teodor Studita (9. vijek). Između ove dvije skupine, kako hronološki tako i po karakteru, stoji Jovan Geometar (10. vijek).

Osnovne faze u razvoju vizantijskog epigrama mogu se vidjeti na primjeru Agatija, Teodora Studite i Jovana Geometra. Agatija, koji je značajan i kao istoričar, kao epigramatičar pokazuje osobnosti književnog pravca koji je započeo polu-Vizantinac polu-Egipćanin Nono Pisao je afektivnim i pompeznim stilom u klasičnim heksametarskim stihovima, ali ipak obiluje brilijantim idejama i vešt je u podržavanju antičkih uzora, posebno u erotskim epigramima u kojima nadilaze većinu epigramatičara carskoga perioda. Agatija je

⁷⁶ https://sh.wikipedia.org/wiki/Vizantijska_knji%C5%BEevnost (datum konekcije 14.11.2015 u 18 : 32)

sastavio i jedan zbornik epigrama, u koji je uvrstio i svoje epigrame ali i epigrame drugih autora, od kojih su neki kasnije ušli u Palatinsku antologiju, pa su nam tako i sačuvani. Monah Teodor Studita u svakom pogledu predstavlja suprotnost Agatiji: duboko pobožan sa dobrom moći zapažanja prirode i života, pun osjećaja, topline i jednostavnosti izraza, slobodan od ropskog podražavanja antičkih pisaca, premda donekle pod Nonovim uticajem.

Slika br 11: Epigram

Izvor: <http://www.archaeology.wiki/blog/2013/01/21/greek-literary-epigram/> (datum konekcije 14.11.2015 u 18 : 22)

Premda u epigramima obrađuje najrazličitije stvari i situacije, za istoriju civilizacije posebno su zanimljivi oni koji govore o životu i ljudima u njegovom manastiru. Jovan Geometar kombinuje aspekte ova dva epigramatičara. Tokom svog života on je vršio i sekularne i crkvene dužnosti, a njegova poezija ima univerzalni karakter. Premda duboko religiozne naravi, on ipak cijeni veličanstvenost antičke kulture. Pored epigrama o antičkim pesnicima, filozofima, retorima i istoričarima, pisao je epigrame o crkvenim ocima, pjesnicima i svetiteljima. S književne tačke gledišta epigrami na savremene i sekularne teme bolji su mu od onih koji se bavi religioznim i antičkim temama, a oni najbolji opisuju istorijske događaje i situacije u kojima je sam učestvovao.

6.6 Panegirik

Čak su i najbolji pisci sastavljeni zvanične panegirike o carevima i njihovim dostignućima. Tipične su za ovu vrstu književnosti komemorativna pjesma Pavla Silencijarija o posvećenju crkve Svetе Sofije i pjesma Georgija Piside o prinčevu slavi. Na osnovu toga o karakteru ovih pisaca ne treba donositi negativne zaključke, jer su takve pohvale sastavljeni ne samo dvorjani kao Mihailo Psel i Manojlo Fil (13. vek), nego i takve nezavisne ličnosti kakvi su bili Evstatije i Mihailo Honijat. Ta je pjesnička vrsta postala tradicionalna, pa se prenijela iz carskoga Rima u Vizantiju kao dio antičke retorike sa svom ekstravagancijom jedne dekadentne književnosti. To je bila neka vrsta neophodnog ustupka despotizmu, koja nije vrijeđala ukus vizantijske publike.⁷⁷

6.7 Satira

Preteča vizantijske satire bio je Lukijan, čiji su proslavljeni Dijalozi mrtvih predstavljeni uzor za dva dela, od kojih satiru Timarion (12. vijek) karakteriše pomalo sirov humor, a satiru Mazarisov put u Had (početak 15. vijeka) britka satiričnost. Obje satire opisuju put u podzemni svijet i razgovore sa mrtvim savremenicima, u Timarionu njihovi nedostaci kritikuju se sa dozom dobromanjernosti, dok se u Mazarisu, pod krinkom pokojnika, jednostavno stigmatizuju još živi ljudi i savremene prilike, posebno na vizantijskom dvoru. Timarion je više književna satira, a Mazaris politički pamflet, s oštrim ličnim napadima bez mnogo književne vrijednosti, ali ipak veoma zanimljiv za istoriju civilizacije. Timarion je pisan iskreno popularnim tonom, a Mazaris jednostavno vulgarnim i sirovim. Po ugledu na ova dva djela u 16. vijeku sastavljene su dvije narodne satire koje takođe opisuju silazak u podzemni svijet. Timarionu odgovara Apokopos, koja predstavlja satiru mrtvih na račun živih, sa dosta poetičkih delova (npr. procesija pokojnik) i odaje uticaj italijanske književnosti. Mazarisu pak odgovara satira Piccatores, poduze metričko djelo, ali ne bas poetično. Druga grupa satire ima oblik dijaloga između životinja, koji se očigledno razvio iz popularne hrišćanske knjige koja je poznata pod naslovom Physiologus. Te satire opisuju okupljanja četvoronožaca, ptica i riba koje izgovaraju razne žalopojke na račun klera, carske birokratije, stranih naroda koji žive o carstvu itd. Ovde pripadaju i parodije u obliku crkvenih pjesama, u čijem je stvaranju učestvovao i sam kler, npr. episkop Nikita iz Sere (11. vijek). Jedan primer ovakve "bogohulne" književnosti, premda on nije sasvim razumljiv, jeste ismjevanje jednog bezbradog čoveka u obliku opscene liturgije (14. vijek).⁷⁸

⁷⁷ https://sh.wikipedia.org/wiki/Vizantijska_knji%C5%BEevnost (datum konekcije 14.11.2015 u 18 : 33)

⁷⁸ Ibidem.

6.8 Prosjačka pjesma

⁷⁹Najčudniji profani pjesnik Vizantije živio je u 12. vijeku, za vrijeme careva Aleksija I, Jovana II i Manojla I Komnina u Carigradu: to je Teodor Prodrom, čuveni "prosjak" vizantijske poezije, nazvan Ptohoprodrom (siroti Prodrom), pjesnik dvora i ulice, raskoši i krajne bijede, sluga aristokratije i vječni pripadnik demosa. Prodrom je bio neobično plodan i raznovrstan pisac. Njegova prozna dela značajnija su i srećnija od poetskih sastava, ali je ovih poslijednjih mnogo. Pjesme su mu kratke ili veoma opsežne. Najopsežniji mu je roman u stihovima Rodanta i Dosiklej, u devet knjiga sa ukupno 4616 jampskeh stihova, čiji uzor treba tražiti u Heliodorovim Etiopikama. Drugo važnije djelo je Rat mačke i miša, dramska parodija u 384 stihu, inspirisana takođe antikom. Zanimljivu alegoriju razvija Prodrom u Prognanom prijateljstvu (jamb), a alegoriju daje i u pjesmi O slici života, kao i u Stihovima o dvanaest mjeseci. Kao pjesnik satira dao je dva djela, Satiru protiv pohotljivog starca i Satiru protiv jednog bradatog starca, obje sa po 102 jampske stiha. Najveći mu je broj prigodnih pjesama, posvećenih ličnostima dvora, u kojima se prikazuje kao prosjački pjesnik koji bogoradi i zahvaljuje do iznemoglosti. Tih nekoliko prosjačkih pjesama ispevanih dimotikom svježe su i trajne poput pjesama staro francuskog pjesnika Rutebeufa (umro 1280. godine), i svojim setnim humorom na račun materijalne besplodnosti naučnih studija sposobne su da i u naše vrijeme izazivaju žive asocijacije.

Za razliku od Teodora Prodroma, drugi tipično dvorski pjesnik, ugledni diplomata Manojlo Fil (oko 1275. – oko 1345. godine) bavio se isključivo poezijom. Pisao je pjesme o prirodoslovnim predmetima (npr. o osobinama životinja, biljaka i dr.), dijaloske komade, epigrame o crkvenim svjetkovinama, opise umjetničkih djela (ekfaze) i epigramske prigodne pjesme. Mnogi od njegovih epigrama su zahtjevi za pomoć u namirnicama, naročito u divljači, a upućeni su istaknutim ličnostima, pa se po tome približavaju Prodromovoj "prosjackoj pjesmi".

⁷⁹ Ibidem.

7. VIZANTIJSKA ARHITEKTURA

Vizantijska arhitektura je nastala na području koje se nalazi na teritoriji Istočnog rimskog carstva (Vizantija) i vezana je za Carigrad iako nema tačne demarkacione linije njenog odjeljivanja od hrišćanske umjetnosti može se smatrati da je nastala u početku 5. vijeka.⁸⁰

7.1 Rana vizantijska arhitektura

Ranohrišćanska i vizantijska arhitektura Vizantijske crkve u osnovi imaju oblik krsta kod koga su svi kraci jednake dužine. Prostor u sredini krsta kao i sva četiri bočna prostora presvojavaju se kupolama. Grupisanje polukupola oko centralne kupole je karakteristično za ovu arhitekturu. Primjenom pandantifa ostvareno je prelaženje sa kvadratne osnove u prizemlju na kružnu osnovu kupole. Sa konstruktivne tačke gledišta pandantifima je omogućeno da se izbjegnu masivni bočni zidovi pošto se opterećenje od kupole prenosi na oporce u uglovima kvadratne osnove. Na taj način kvadratna osnova se može sa svih strana otvoriti lukovima čime se redukuju bočne zidne površine i omogućava prirodno osvjetljenje. Kod građenja kupola vizantijski građevinari su uvek primjenjivali lake građevinske materijale kao što je šuplja opeka, ili liveni zidovi sa agregatom od šupljikavog kamena. Grandiozno dostignuće, kako u spoljnem oblikovanju tako i formiranjem unutrašnjeg prostora vizantijskim zasvođavanjem, ostvareno je crkvom Sv. Sofije u Carigradu.⁸¹

Slika br 12: Unutrašnjost crkve Sv. Sofije

Izvor: <http://srbin.info/wp-content/uploads/2013/11/Aja-Sofija.gif> (datum konekcije 15.11.2015 u 19 : 00)

⁸⁰ <http://forum.arheo-amateri.rs/vizantija/vizantijska-arhitektura/> (datum konekcije 15.11.2015 u 19:00)

⁸¹ Ibidem.

Najznačajniji spomenici rane vizantijske arhitekture i umjetnosti se nalaze u Carigradu - Konstantinopolju (Carigradska Velika crkva), širom Vizantijskog carstva, italijanskoj Ravenni koja je 402. g. bila prestonom Rimskog carstva, a za vreme cara Justinijana tu je sedište vizantijske vlasti u Italiji (535. godine). Crkva San Vitale u Ravenni (526.-547.godine) ima osnovu osmougaonika iznad čijeg središnjeg dijela je kupola. Središnji brod komplikovano je povezan s bočnim brodom i to nizom polukružnih niša. Crkva ovakve osnove sa kupolom preovladava u Pravoslavlju sve od Justinijana, kao što na Zapadu preovladava bazilikalni tip crkve.⁸²

7.2 Kasno-vizantska arhitektura

Početkom 10. vijeka potpuno će se oformiti tipična građevina Vizantije, to je crkva u osnovi upisanog krsta (istokrakog) u osnovu kvadrata. Kupole će povećati svoj tambur (donji okvir kupole), i na tom visokom tamburu otvoriti će se mnogi prozori i tako obasjati tu građevinu, građenu potpuno bez prozora na zidu. Takav tip crkve je i crkva Sv. Marko u Veneciji (1063.), iako nije bila pod vlašću Vizantije, bila je pod direktnim umjetničkim uticajem. Ona ima osnovu grčkog upisanog krsta u osnovu kvadrata i kupole iznad središnjeg kvadrata i svakog kraka krsta - odlike vizantske gradnje. Venecijanske kupole nemaju tambur nego su obložene drvenim krovovima. Unutrašnjost je vrlo prostra i ukrašena mozaicima.

Slika br 13: Crkva Sv. Marka/ Venecija

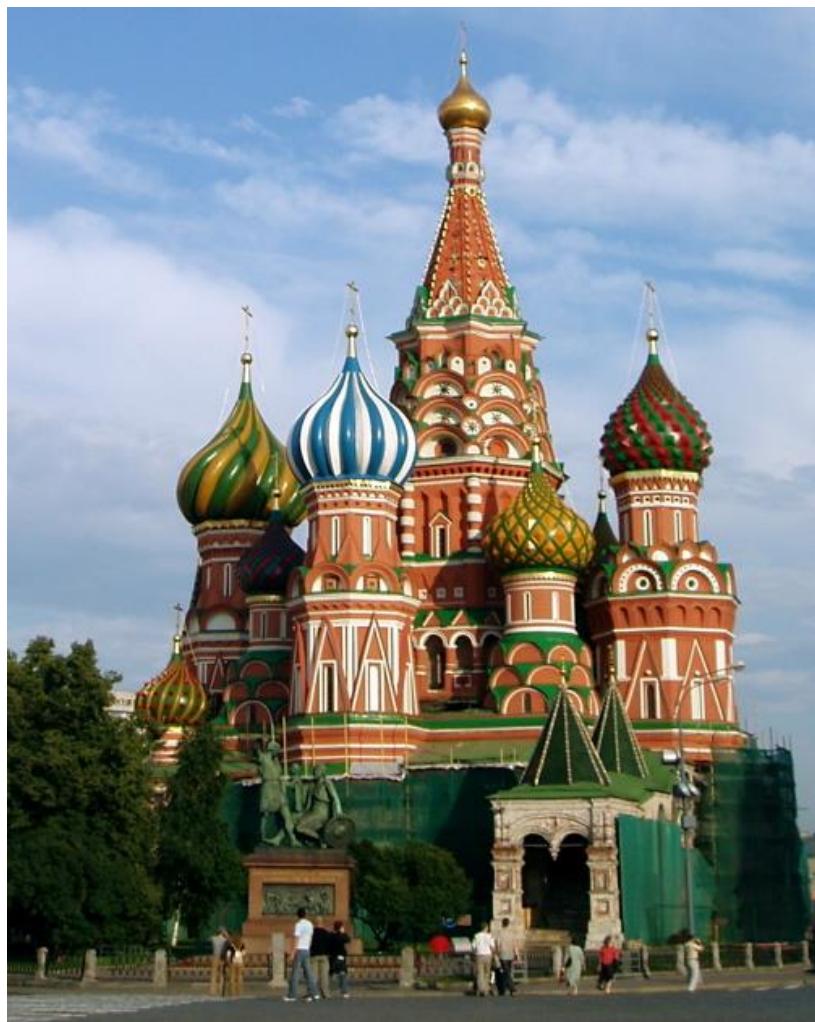
Izvor: <https://bozana42.wordpress.com/2011/04/> (datum konekcije 15.11.2015 u 19 : 10)

U 13. vijeku Carigrad pada u ruke krstaša i formira se latinsko carstvo, što dovodi do intenzivnijeg razvoja umjetničke djelatnosti na periferiji Vizantije kao što je Makedonija,

⁸² Ibidem.

Srbija i Rusija. U Srbiji nastaju crkve „Raške škole“ u kojoj se osjete uticaji romanike. Dok Crkva Manastira Gračanice na Kosovu (1315. god.), zbog svoje visine podsjeća na gotičku građevinu. Ona ima predulaz spojen s centralnim prostorom kvadratne osnove (upisan grčki krst), koji je izvana naglašen stepenovanjem četiri manje kupole iz kojih se u sredini izdvaja peta – najviša i najveća. Sjajan ritam nižih i viših tijela koja skoro ne izlaze iz kvadratne osnove.

Slika br 14: Crkva Sv. Vasilija Blaženog u Moskvi

Izvor: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/ec/St_Basil%27s_Cathedral-500px.jpg(datum konekcije 15.11.2015 u 19 : 25)

8. VIZANTIJSKA UMJETNOST

Vizantijska umjetnost (vizantijski stil, stil dvorca u Carigradu), dolazi do izražaja poslije diobe carstva, ali do početka 6. vijeka, teško se razlikuje od ranohrišćanske umjetnosti. U ranohrišćanskoj umjetnosti postoji otpor prema vajarstu pa samim tim, ne postoje monumentalne skulpture, tako da je za ovaj period karakteristično slikarstvo, tj mozaik, ikona i freska. Prema tome vizantijska umjetnost se brzo razvija i širi na grčkom tlu, obuhvata Malu Aziju, Balkan i Italiju, ali se ne smatra da je to nastavak grčke umjetnosti. Vizantijska umjetnost je simbolična, edukativnog karaktera, i komemorativna. Osnovne teme su bile religiozne. Antropomorfizam⁸³ ovdje dobija novi smisao.

Figure su idealizovane, asketizam izraza prigušuje lične crte, a figure su predmet divljenja i služe za tumačenje religioznih tema. Oči su velike i one su »prozori duše«. Figure su višestruko naglašene: kompoziciono, prostorno, dimenzionalno. Postoji disproporcija između figure i prostora, figure i pejzaža, koji je namjerno smanjen. Ide se ka ortogonalizmu negira se perspektiva i zastupljena je polihromija⁸⁴.

Slika br 15: Mozaik carice Teodore i njene svite

Izvor: <http://www.np.ac.rs/sr/preuzimanjasve/nastavni-materijal/nm-tehnicke-nauke/istorija-arhitekture-umetnosti-2/407-3-vizantijska-umetnosti/download>(datum konekcije 15.11.2015 u 20: 32)

⁸³ Antropomorfizam je prikazivanje onoga što je izvanljudsko na ljudski način ili kao nešto ljudsko.

⁸⁴ Polihromija označava bojenje pojedinih djelova.

SLIKARSTVO Vizantijsko slikarstvo je religiozno i crkveno, ali i raskošno, svečano, dvorsko. Služi i Bogu i vladarima. Vizantijsko slikarstvo je dalo Hrišćanstvu poseban umjetnički izraz. Slika iskazuje Božiju istinu. Ona utiče na maštu vjernika dematerijalizacijom. Vizantijsko slikarstvo je spiritualno, prikazivane su ličnosti iz Jevangelja. To je umjetnost koja negira stvarnost i ne imitira realnost. Izraz duhovnog je važniji od prikaza tjelesnog. U vizantijskom stilu dominira kruta hijerarhičnost, mirna svečana poza i odmјeren svečani gest dvorskog ceremonijala ili crkvenog obreda. Figura više lebdi, nego što стоји ili sjedi. Teži se dvodimenzionalnoj predstavi. Podloga je plava ili zlatna. Predmeti su lišeni težine ili zapremine. Tijela su laka i izdužena. Pojedini predmeti su postavljeni u tzv. inverznoj perspektivi, da bi se stvorila dubina prostora, ali se zadržava utisak iracionalnog. Disk oreola u kompoziciji igra važnu ulogu. Forma lica, ruku, nabora, dekoracije i dr. je ustaljena. Glava je ovalna, čelo je visoko, nos je dug, usta mala, oči su ogromne i one su »prozori duše«. Svaki predmet ima svoju perspektivu i prikazuje se tako da se vidi ono najvažnije. Ljudska figura je osnovni motiv u vizantijskoj umetnosti. Bog otac se nikad ne prikazuje, on se samo evocira. Ako su u kompoziciju uneti arhitektonski elementi ili elementi pejsaža, njihova uloga je da objasne mesto dešavanja radnje i oni su određeni kao dekorativni dodaci. Osnovni vidovi slikarstva:

IKONA je portretna slika Bogorodice, Hrista, svetaca ili predstava scena. Rađena je na drvenoj ploči prepariranoj a podlogom u tehnici tempere. Slikani portreti razvili su se u ranom hrišćanstvu iz grčko-rimskih portreta. Veza sa grčko-rimskim portretnim slikarstvom nije samo u medijumu enkaustici (tehlika slikanja starih Grka koja se sastojala u tome da se voštane boje putem zagrijevanja prenose na osnovu slike, obično na drvo), nju vidimo i po finoj gradaciji svetlosti i senke. Ikona je izvanredno snažno djelo, vjerovalo se u natprirodno porijeklo svetih slika. Najdragocenije su rađene u tehici mozaika. Sa pravoslavnim vjerom slikarstvo i ikona dolaze i na Balkan i Rusiju. Jedna od glavnih tema su 12 velikih praznika iz Jevangelijskog ciklusa. Frontalnost i krupne oči dominiraju nad asketskim telom.

MOZAIK se radi utiskivanjem malih kockica bojenog stakla u svež malter i uglavnom se nalazi u gornjim dijelovima hrama.

FRESKA je slika na vlažnom, polusuvom i suvom malteru. Pokriva velike površine u unutrašnjosti hrama. Jeftina je tehika, a u vizantijskoj umjetnosti je malo imala.

VAJARSTVO Pošto u vizantijskoj umetnosti nema monumentalnog vajarstva, a statue velikih razmjera izumrle su sa poslijednjim carskim portretima, vajarstvo je ograničeno na arhitektonske ornamente i reljefe manjih razmjera, naročito u slonovači i metalu.

9. KULTURA CRNE GORE KROZ VIJEKOVE I UTICAJ VIZANTIJE NA SLIKARSTVO I ARHITEKTURU

Kultura se u Crnoj Gori formirala tokom vijekova pod uticajem kako zapadne, tako i istočne civilizacije u vidu simbioze mnogih kulturnih tradicija u najširem smislu te riječi. Danas je u kulturnoj baštini Crne Gore sačuvano mnogo vrijednih arheoloških eksponata, spomenika pismenosti, umjetničkih tvorevina, koji omogućuju da se proslijedi sva istorija njenog razvoja. O unikatnosti kulturnog nasljeđa Crne Gore govori raznovrsnost arhitektonskih stilova, bogate muzejske kolekcije, arhivski materijali i fondovi biblioteka. Prvi tragovi ljudskih naseobina na teritoriji Crne Gore datiraju iz paleolita. Dalji razvoj civilizacije se može pratiti od ranog kamenog vijeka do kasnog bronzanog i gvozdenog doba. Najinteresantnija, za svjetsku arheologiju, naselja su nađena u pećinama: Crvena Stijena, Bioče (kanjon rijeke Morače), Mališina pećina i Bakarna stijena (kanjon rijeke Čehotine). Duž obale i u nekim rejonima u dubini priobalne oblasti u prvom vijeku naše ere su se počele pojavljivati rimske i ilirske naseobine, što potvrđuju ostaci zgrada na raskrsnicama glavnih puteva i duž njih (Risan, Budva, Akravijum, Duklja). Arhitekturu i slikarstvo priobalnih oblasti Crne Gore karakteriše uticaj doromanskog, romanskog, gotskog stila i baroka. To se primjećuje kod ukrasa zgrada, u klesanom kamenu i slikarskim platnima.⁸⁵

Najveća količina sačuvanih kulturno – istorijskih spomenika je koncentrisana u oblasti Bokokotorskog zaliva, a najljepši primjer je sam grad Kotor, koji je unesen u spiskove svjetske kulturne baštine UNESCO-a. U samom gradu, zahvaljujući monumentalnosti i ljepoti arhitekture, se izdvaja katolički sabor Svetog Tripuna. Duž cijelog kotorskog zaliva nalazi se mnogo religioznih objekata, od kojih mnogi predstavljaju vrhunac arhitektonske umjetnosti, kao što je, na primjer, pravoslavni manastir Savina. Na Skadarskom jezeru se nalazi neobični kompleks manastira, koji su podiguti u vrijeme vladavine dinastije Balšića na malim ostrvima - Beška, Moračnik, Starčevo, Kom, Vranjina, kao i tvrđave Žabljak Crnojevića i Lesendro.⁸⁶

Vizantijski uticaj u arhitekturi i slikarstvu, kao i u slikanju fresaka, naročio se odražava u manastirima unutar zemlje. Na primjer – poznate freske žitija Svetoga Ilike iz manastira Morača – jedan su od najljepših obrazaca likovne umjetnosti na Balkanu XIII vijeka. Pivski manastir je poznat po svom ikonostasu, neprocjenjive vrijednosti. Takođe treba pomenuti manastir, smješten visoko u planinama, Ostrog – kulturni i duhovni centar Crne Gore.

Kada je veći dio zemlje potpao pod vlast Turaka, lokalne tradicije su se tjesno preplele sa islamskom kulturom. O tome svjedoče kako spomenici kultne arhitekture (minaret Husein paše Boljanića u Pljevljima), tako i obične (kuća prvaka Redžepagića u Plavu). U drugoj polovini XII vijeka su bili stvoreni unikatni spomenici pismenosti, kao što su Ljetopis Popa Dukljanina i Miroslavovo Jevandelje, koji se odlikuju neobičnim ukrasima i prelijepom orfografijom. Dva vijeka kasnije se pojavljuje još jedna knjiga, koja se izdvaja svojom ljepotom i istorijskim značajem – Jevandelje Divoša. Gorički zbornik je još jedan važan dokaz razvoja literarne tradicije. On se pojavio 1441 - 42 godine i sadrži prepisku Jelene Balšić i njenog duhovnika Nikona Jerusalimskog, koji je i sastavio ovu knjigu.

⁸⁵ http://www.ddd-max.me/montenegro_culture.htm(datum konekcije 17.11.2015 u 20 : 14)

⁸⁶ Ibidem.

Razvoj književnosti, koji je počeo u XII vijeku, prostim prepisivanjem tekstova i zatim se nastavio stvaranjem novih djela, u XV vijeku je doveo do novog kulturnog događaja – pronalaska štamparskih mašina i početka štampanja knjiga. Zasluga za ostvarivanje ovog revolucionarnog pronalaska pripada vladaru Crne Gore Đurađu Crnojeviću i velikom majstoru štamparskog zanata – jeromonahu Makariju. Štamparija Crnojevića je bila prva na Balkanu i u suštini, prva kod svih slovenskih država. 1493. godine, trideset osam godina poslije pojavljivanja poznate Biblije Johana Guttenberga, u obodskoj tipografiji je bila odštampana prva knjiga «Ohtoih prvoglasnik».

Izvanredne štamparske tradicije Crne Gore su se nastavile u radovima Božidra Vukovića – Podgoričanina, koji je za svoje vodeće zasluge u štamparstvu (a bavio se njime od 1519 godine do svoje smrti 1539 godine), bio nazvan «štamparski knez». Njegovo djelo je nastavio sin - Vićenco Vuković. On je usavršio štampariju svog oca. Radovi oca i sina Vukovića su vezani za Veneciju koja je, kao veliki kulturni centar Evrope, imala jak uticaj na kulturu Crne Gore u periodu između XVI-XVII vjeka. Između ostalog, treba napomenuti, da je pionir u štamparstvu Venecije bio Sloven, Andrija Paltašić iz Kotora, koji se sada nalazi na teritoriji Crne Gore. Najpoznatije ime kulturnog života Crne Gore XVII vijeka je poeta i doktor bogoslovije Andrija Zmajević. Poslije toga, kad ga je Papa Kliment X imenovao za episkopa grada Bara i primasa Kraljevstva Srpskog, Zmajević je, koristeći svoj diplomatski talenat, uspio da stvori dobrosusjedske odnose između pravoslavnih (od kojih je i poticao), katolika i turaka. To je postalo istorijski primjer religiozne, etničke i kulturne trpeljivosti.⁸⁷

Najveći polet književnost ove zemlje je doživjela u djelima Petra Prvog i Petra Drugog Petrovića (Njegoša). Cijela dinastija Petrovića je vladala «armijama i perima». Kulturni i politički centar Crne Gore epohe Petrovića postaje grad Cetinje. I danas je Cetinje, službeno, glavni grad Crne Gore. Grad je u potpunosti sačuvao svoj istorijski oblik i u suštini predstavlja muzej pod otvorenim nebom. Među njegovim arhitektonskim spomenicima treba izdvojiti rezidenciju Njegoša – Cetinjski manastir, koji zajedno sa njegovim muzejskim kompleksom čini značajnu umjetničko – istorijsku riznicu zemlje. Krajem XIX vijeka, u periodu potpune konsolidacije crnogorske države na Cetinju je bilo izgrađeno mnogo ekskluzivnih objekata: dvorac kralja Nikole (1867 godine), ruska, francuska, srpska, britanska, austro-ugarska, turska i druge ambasade, dvorac prestolonasljednika (Plavi dvorac), Zetski dom (pozorište), Vladin dom i drugi.

Prva polovina dvadesetog vijeka je u književnost zemlje donijela nove avangardne struje. Posebno treba pomenuti pjesnike tog vremena, kao što su Risto Ratković, Radovan Zogović. Od prozaika, najinteresantnija figura je Mihajlo Lalić, koji je u svojim romanima opisivao nemirni istorijski period u zemlji za vrijeme Drugog svjetskog rata. Slikari su u Crnoj Gori pratili savremene svjetske trendove u oblasti likovne umjetnosti. Pretaćući bogatstvo boja i prirodne ljepote svoje zemlje u simboliku apstrakcionizma, ti su slikari stvarali djela, koja su stekla svjetsko priznanje. Djela Petra Lubarde, Mila Milutinovića, Dada Đurića, Branka Filipovića – Fila, Voja Stanića su izlagana u najvećim svjetskim galerjama i nalaze se u kolekcijama mnogih poznatih muzeja. Pozorišni život Crne Gore je začet od trenutka izgradnje Zetskog doma na Cetinju 1888 godine. U to vrijeme su pod istim krovom bili smješteni pozorište, muzej i arhiv. Dalji razvoj pozorišnog života se odvijao pod patronatom države. Interesantna je činjenica da je u Crnoj Gori 50-tih godina radilo pet

⁸⁷ Ibidem.

profesionalnih pozorišta: na Cetinju, u Podgorici, Nikšiću, Kotoru i Pljevljima. U to vrijeme je Crna Gora bila na prvom mjestu u Evropi po broju pozorišta po glavi stanovnika.⁸⁸

Poslije Drugog svjetskog rata, u zemlji se burno razvijala filmska umjetnost. Crna Gora je po mnogo čemu unikatna zemlja za razvoj filma, imajući u vidu da je prirodna studija za snimanje akcionalih filmova. I savremena kultura Crne Gore, koja se razvija u okruženju takve nadahnjujuće prirode, daje mnoge interesantne struje i pojave. To nam dozvoljava da smatramo, da zemlja ima sve šanse da nađe svoju nišu u opštim svjetskim kulturnim procesima.

⁸⁸ Ibidem.

ZAKLJUČAK

Cilj ovog istraživanja postavlja se kroz osnovnu hipotezu da je Vizantija imala veliki uticaj na kulturu Mediterana i da taj uticaj u kontinuitetu ostaje do danas, odnosno čini temelj Zapadno – evropske civilizacije.

Iako je Vizantija doživjela svoj pad 1543 godine, njena tradicija je ostala živa. Hrišćanska vjera je sačuvana, ne samo kod Grka, već ona je sačuvana i kod Južnih Slovena, i oni su ovu vjeru smatrali najvećom svetinjom u dobu turske vlasti. U Ruskoj imperiji, preko pravoslavlja izvšeno je ujedinjenje ruskih zemalja. Carigrad „Novi Rim“ zamjenila je Moskva. Vizantijske poličke ideje i duhovni idealni nastavili su da žive u Ruskoj imperiji. Vizantija je sačuvala kulturna blaga Antike. Sačuvala je rimske pravo, grčko pjesništvo, filozofiju i nauku i predala ih u naslijede među evropskim narodima koji su naseljavali različite djelove svijeta.

Prilog : Popis slika, tabela

Slika br 1	Zastava Palaeologusa	str. 5
Slika br 2	Izgled Konstantinopolja	str. 6
Slika br 3	Crkva San Vitale	str. 8
Slika br 4	Ilustracija društveno ekonomске strukture	str. 12
Slika br 5	Car Konstantin VI	str. 16
Slika br 6	Car Konstantin XI	str. 17
Slika br 7	Krunisanje Carice Teodore	str. 19
Slika br 8	Vizantijska književnost	str. 29
Slika br 9	Strana iz vizantijske enciklopedije	str. 31
Slika br 10	Ilustracija i tekst iz hronike	str. 33
Slika br 11	Epigram	str. 37
Slika br 12	Unutrašnjost crkve Sv. Sofije	str. 40
Slika br 13	Crkva Sv. Marka/ Venecija	str. 41
Slika br 14	Crkva Sv. Vasilija Blaženog u Moskvi	str. 42
Slika br 15	Mozaik carice Teodore i njene svite	str. 43

LITERATURA:

Knjige:

1. Warteden B.L, Science Awakeing, Gronigen, 1954.
2. Boyer C., A history of mathematics, Wiley, 1998.
3. Bossanade F., De operative Deamonu, Numberg, 1838.
4. Ostrogorski G., Istorija Vizantije, Prosveta, Beograd, 1969.
5. Bek H.G., Putevi vizantijske književnosti, Srpska književna zadruga, Beograd, 1967.
6. Becker J., Die Werne Liugrands von Cremona, Hanover, 1915.
7. Krumbaher K., Geshidhte der Byzantinischen litteratur, Munchen, 1891.
8. Beja. L., Vizantijska civilizacija, Nolit, Beograd, 1976.
9. Ransimen S., Vizantijska civilizacija, Minvera, Beograd, 1964.
10. Martković S., Opšta istorija prava I, Univerzitet Mediteran, Podgorica, 2008.
11. Heacht T.J., A history of Greek Mathematichs vol II, Dover, 1984.
12. Tatakis V., Istorija vizantijske filozofije, Jasen, Nikšić, 1996.
13. Lučić Z., Vizantijska matematika, Matematički fakultet Beograd, 1998.

Časopisi:

14. Migne J.P ., Patrologia Graeca, Vol. 56, 1856.
15. Commene, Alexiade, ed. et trad leib. C.B.B, vol 3, 1949.

Internet izvori:

16. https://sr.wikipedia.org/sr/Византијско_царство(datum konekcije 11.11.2015 u 15:35)
17. <http://www.arheo-amateri.rs/2012/03/istocno-rimsko-carstvo-vizantijsko-carstvo/>(datum konekcije 11.11.2015 u 16:30)
18. [http://abc.amarilisonline.com/prica-o-cirilu-i-metodiju-vizantiji-i-srbiji-u-slikama-deo-i/byzanz-ausstellung-konstantinopel-aus-der-vogelperspektive-7032 /](http://abc.amarilisonline.com/prica-o-cirilu-i-metodiju-vizantiji-i-srbiji-u-slikama-deo-i/byzanz-ausstellung-konstantinopel-aus-der-vogelperspektive-7032/)(datum konekcije 11.11.2015 u 15: 38)
19. <http://www.geometriefluide.com/foto/PIC123O.jpg> (datum konekcije 11.11.2015 u 16:00)
20. <http://www.vojvodinacafe.rs/showthread.php/11671-Vizantija> (datum konekcije 11.11.2015 u 16:30)
21. <https://vizantijskakultura.files.wordpress.com/2014/05/konstantin.jpg>(datum konekcije 11.11.2015 u 17:20)
22. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/8/87/Old_book_bindings.jpg/800px-Old_book_bindings.jpg (datum konekcije 14.11.2015 u 17:25)
23. https://sh.wikipedia.org/wiki/Vizantijska_knji%C5%BEevnost(datum konekcije 14.11.2015 u 18:25)
24. https://sh.wikipedia.org/wiki/Vizantijska_knji%C5%BEevnost#/media/File:Suda.jpg (datum konekcije 14.11.2015 u 17:30)

25. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/8/87/Old_book_bindings.jpg/800px-Old_book_bindings.jpg (datum konekcije 14.11.2015 u 17:40)
26. <http://www.archaeology.wiki/blog/2013/01/21/greek-literary-epigram/>(datum konekcije 14.11.2015 u 18:22)
27. <http://srbin.info/wp-content/uploads/2013/11/Aja-Sofija.gi>(datum konekcije 15.11.2015 u 19:00)
28. <https://bozana42.wordpress.com/2011/04/>(datum konekcije 15.11.2015 u 19:10)
29. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/ec/St_Basils_Cathedral-500px.jpg (datum konekcije 15.11.2015 u 19:25)
30. <http://www.np.ac.rs/sr/preuzimanjasve/nastavni-materijal/nm-tehnicke-nauke/istorija-arhitekture-umetnosti-2/407-3-vizantijiskaumetnosti/download>(datum konekcije 15.11.2015 u 20:32)